

Príručka

Podpora participácie žiakov v programe Zelená škola

Textová verzia

Autori:

Stephanie Pröpsting
Eva Štroffeková
Herbert Hollmann
Heiko Crost

Projekt realizujú:

Finančná podpora:

Obsah

Predslov	3
1. Úvod	4
Medzinárodný program Zelená škola	4
Rozvoj kvality na škole	4
Certifikačný program Internationale Agenda 21 Schule (INA) v Nemecku	5
Rozvoj kvality na škole prostredníctvom certifikačného programu Zelená škola	6
Práca s príručkou	6
2. Podpora participácie žiakov – príprava žiakov na vytváranie budúcnosti	7
3. Participácia žiakov krok za krokom – sedem krokov	8
Zelená škola pre začiatočníkov	8
Zelená škola pre pokročilých	9
Krok 1 – Kolégium Zelenej školy	10
Krok 2 – Environmentálny audit	13
Krok 3 – Environmentálny akčný plán	16
Krok 4 – Monitoring a evaluácia	20
Krok 5 – Pro-environmentálna výučba	22
Krok 6 – Informovanie a zapojenie komunity	25
Krok 7 – Eko-kódex	29
4. Metódy	31
4.1. Participatívne metódy	31
Identifikácia problémových oblastí / Vyjadrenie názoru	31
Zbieranie informácií / Uskutočnenie analýzy	33
Hľadanie a zbieranie nápadov	35
Stanovenie pravidiel / Prijatie rozhodnutí	37
Sformulovanie a stanovenie cieľov/ Plánovanie postupu	39
Relaxačné hry / Cvičenia na rozvíjanie kreativity	41
4.2 Štruktúry a vzdelávacie aranžmány na podporu participácie	42
Dielňa budúcnosti	42
Dielňa My – pre deti, ktoré chcú premýšľať o svojich silných stránkach	43
Žiacky parlament	43
Service learning	44
Udržateľné študentské firmy	45
5. Literatúra a odkazy	46

Predslov

Foundation for Environmental Education (FEE) (Nadácia pre environmentálne vzdelávanie) (www.fee-international.org) existuje už viac ako dvadsať rokov a v súčasnosti pod sebou združuje v celosvetovej sieti mimovládne organizácie (MVO) zo 65 krajín. Cieľom všetkých členov je environmentálna výchova, resp. vzdelávanie k udržateľnému rozvoju. Už viac ako 15 rokov uskutočňuje FEE svoj veľký vzdelávací projekt, certifikačný program „Zelená škola“ (www.eco-schools.org). Realizuje sa na základe jednotných kritérií v takmer 50 krajinách a jeho cieľom je plánovanie a nácvik uvedomelého a zodpovedného konania v zmysle Agendy 21. Táto práca v rámci siete viedla k bilaterálnemu projektu „Zelená škola – environmentálne riadenie s participáciou žiakov“ medzi slovenským Centrom etickej a environmentálnej výchovy ŽIVICA (CEEV Živica, www.zivica.sk) a Deutsche Gesellschaft für Umwelterziehung e.V. (DGU, www.umwelterziehung.de). V rámci tohto projektu bola vypracovaná príručka, ktorá je adresovaná tak školám, ktoré sa už certifikačného programu Zelená škola zúčastňujú, ako aj nováčikom. Ponúka návod k tomu, ako možno podporovať participáciu žiakov¹ a chcela by motivovať učiteľov k tomu, aby žiakov ako aj celú školskú komunitu aktívne zapojili do realizácie spoločných zámerov a projektov.

Niekoľko stoviek škôl je každoročne v oboch krajinách označených „Zelenou vlajkou“ a titulom „Zelená škola“, resp. „Internationale Agenda 21-Schule“. Každý školský rok sa školy opätovne podrobujú požiadavkám a prispievajú na svojej škole k neustálemu procesu zlepšovania v zmysle Agendy 21 a rozvoja kvality vyučovania a školského života.

Na Slovensku a v Nemecku je zodpovednosť žiakov, súčinnosť žiakov a samostatné učenie sa dôležitým prvkom rozvoja školy. Napriek tomu sa participácia žiakov popisuje ako deficitná a vyučovanie často krát prebieha frontálne, resp. prevláda tradičné rozdelenie rolí medzi žiakom a učiteľom. Táto interaktívna príručka, ktorú máte k dispozícii, sa obracia na učiteľov a pedagógov, ktorí sú činní v oblasti vzdelávania k udržateľnému rozvoju, a chcela by z demokratického a ekologického hľadiska prispieť k rozvoju škôl. Sebaurčenie, súčinnosť a prevzatie zodpovednosti sú dôležitými prvkami školského rozvoja, resp. udržateľnej školy.

Príručka je k dispozícii v slovenskom, nemeckom a anglickom jazyku, čo zdôrazňuje dôležitosť tohto projektu pre medzinárodnú rovinu programu Zelená škola a členských krajín FEE. Ste vítaní, ak chcete využiť rady uvedené v tejto príručke.

V Nemecku bol projekt „Zelená škola – environmentálny manažment so zapojením žiakov“ ocenený ako projekt Dekády OSN (www.bne-portal.de).

Stephanie Pröpsting
Eva Štroffeková

---

¹ Skupiny osôb a profesné skupiny vždy zahŕňajú ženy aj mužov.

1. Úvod

Medzinárodný program Zelená škola

Na konferencii Spojených národov o životnom prostredí a rozvoji (UNCED), ktorá sa konala v júni 1992 v Rio de Janeiro, sa viac ako 170 krajín sveta dohodlo na agende pre 21. storočie. Agenda 21 formuluje dôležité opatrenia pre udržateľný rozvoj z ekologického, ekonomického a sociálneho hľadiska a s globálnym a medzigeneračným postojom. Rozhodujúca úloha sa pritom prisudzuje deťom a mládeži. V roku 1994 vznikli „Zelené školy“ ako európska kampaň nadácie Foundation for Environmental Education a v priebehu ostatných rokov sa rozvinula do medzinárodnej kampane. Do certifikačného programu sa medzičasom zapojili takmer všetky európske štáty a krajiny na celom svete ako Kanada, Brazília, Čile, niekoľko karibských krajín, Nový Zéland, Maroko, Juhoafrická republika, Japonsko a Čína. Dodnes bolo na celom svete certifikovaných 20 000 vzdelávacích zariadení. Tento koncept zahŕňa plánovanie a nácvik uvedomelého a zodpovedného konania v zmysle Agendy 21 a uznáva sa ako príspevok k rozvoju kvality vyučovania a školského života.

Od začiatku bola Zelená škola programom, ktorý inicioval proces neustáleho zlepšovania na škole v zmysle Agendy 21. V priebehu rokov sa tento certifikačný program rozvinul na vynikajúci nástroj, ktorý na škole nastoľuje otázku kvality, zavádza proces rozvíjania kvality a napokon tento proces v škole trvalo integruje.

Rozvoj kvality na škole

Už dlhšiu dobu je rozvoj kvality na škole stále viac a viac dôležitý. Vzťahuje sa na všetky oblasti vyučovania a školského života a je spojený s konceptom vzdelávania k udržateľnému rozvoju. Neoddeliteľnou súčasťou chápania rozvoja kvality je participácia členov školskej komunity, ktorí sa na škole učia alebo pracujú.

V Nemecku poskytujú ministerstvá školstva na podporu rozvoja škôl tzv. „Orientačný rámec pre kvalitu školy“. V týchto orientačných rámcoch sú pomenované a uvedené rôzne oblasti sledovania kvality, napr. školské učebné plány, vyučovanie, hodnotenie výkonu, evaluácia vyučovania, podporné koncepty, poradenstvo a starostlivosť, organizácia vyučovania, participácia žiakov a rodičov (príklad z Hamburgu), alebo výsledky a úspechy, učenie a vyučovanie, školská kultúra, školský manažment, profesionalita učiteľov, ciele a stratégie rozvoja školy“ (príklad z Dolného Saska). Oblasť kvality poskytuje školám orientáciu a oporné body pre ich ďalší kvalitatívny rozvoj. V rámci svojho rozvoja môžu postupovať podľa „Cyklu riadenia na škole“.

(Literatúra: Niedersächsisches Kultusministerium (Vyd. 2006): Der Orientierungsrahmen Schulqualität in Niedersachsen, Hannover, s. 10)

V pokynoch pre prácu s orientačným rámcom sa píše (s.10): „Škole, ktorá chce za určitých okolností prvýkrát systematicky zlepšiť kvalitu svojej práce, sa odporúča, aby sa najprv obmedzila na niekoľko tematických okruhov (za určitých okolností aj len na jeden tematický okruh), ktoré sú najnaliehavejšie, o ktoré je v rámci školy veľký záujem – hlavne medzi učiteľmi –, a ktoré možno zároveň úspešne spracovať v rámci predpokladaného časového obdobia.“ S odstupom niekoľkých rokov rozvoj kvality na škole skontroluje a zhodnotí školská inšpekcia, ktorá bude zriadená výhradne pre tento účel.

Certifikačný program Internationale Agenda 21-Schule (INA) v Nemecku

Paralelne s vyššie uvedenými procesmi sa naďalej neustále rozvíjal aj medzinárodný certifikačný program Eco-Schools. V nemeckom systéme „Internationale Agenda 21-Schule (INA)“ je napríklad od roku 2006 základom certifikačného programu nasledujúcich osem oblastí kvality:

- Školský život / participácia
- Zdroje
- Vyučovanie
- Kompetencie
- Vzťahy v rámci spolupráce / svetové partnerstvá
- Eko-kódex
- Školský manažment
- Spolupracovníčky / spolupracovníci / ďalšie vzdelávanie

Certifikačný program navrhuje školám, ktoré chcú dlhodobo zlepšovať svoju kvalitu a považujú vzdelávanie k udržateľnému rozvoju za hlavný bod svojho profilu, nasledujúcich sedem krokov:

1. Kolégium Zelenej školy
2. Environmentálny audit
3. Environmentálny akčný plán
4. Monitoring a evaluácia
5. Pro-environmentálna výučba
6. Informovanie a zapojenie komunity
7. Eko-kódex

(pozri 3. Participácia žiakov krok za krokom – Sedem krokov).

Na základe toho aj tu vzniká na škole cyklus riadenia, ktorý sa už na vyššej úrovni opakuje od jedného projektového obdobia k druhému.

Certifikačný program Internationale Agenda 21-Schule (INA) sa vyhlasuje každý rok. Školy sa na ňom zúčastňujú dobrovoľne. Je pritom nevyhnutné, aby školská komunita účasť odsúhlasila (napr. školská konferencia, školská rada). Škola sa rozhodne spracovať určité okruhy činnosti. Pomenuje okruhy činnosti a ciele, ktoré sa snaží dosiahnuť, a pretaví ich v rámci vyššie uvedených oblastí kvality. Ku každému okruhu činnosti treba jasne sformulovať ciele v rámci obdobia projektu, aktivity treba orientovať dlhodobo, snažiť sa o dlhodobé zmeny v správaní, zapojiť veľa skupín školskej komunity, informovať školskú a mimoškolskú verejnosť o aktivitách a zapracovať skúsenosti do vyučovania a školského života.

Škola dostane uvedený certifikát spolu so zelenou vlajkou medzinárodného programu Zelená škola ako viditeľný symbol, ak na konci projektového obdobia dokáže preukázať pokroky v okruhoch činnosti, ktoré si sama vybrala. Rozhoduje o tom porota. Na základe dohody poroty môžu školy získať certifikát podľa dosiahnutého stupňa kvality s jednou hviezdíčkom *, dvomi hviezdíčkami **, alebo s tromi hviezdíčkami ***.

Rozvoj kvality na škole prostredníctvom certifikačného programu Zelená škola

Oba koncepty, rozvoj kvality na škole stanovený ministerstvami školstva v Nemecku a certifikačný program Internationale Agenda 21-Schule (INA), ktorého sa školy zúčastňujú dobrovoľne, majú porovnateľné ciele: kvalitatívny rozvoj školy vo vyššie uvedených oblastiach kvality. Rozvoj kvality na škole stanovený ministerstvami školstva pritom zasahuje do všetkých oblastí vyučovania a školského života v rámci výchovno-vzdelávacieho a didaktického aspektu. Pri certifikačnom programe Internationale Agenda 21-Schule (INA) sa pri rozvoji kvality vyučovania a školského života zdôrazňujú predovšetkým aspekty udržateľného rozvoja a vzdelávania k udržateľnému rozvoju.

Vzhľadom na porovnateľné ciele by bolo užitočné, aby na jednej strane ministerský zámer „Rozvoj kvality na škole“ a certifikačný program Internationale Agenda 21-Schule (INA) vo svojich procesných ukazovateľoch ďalej postupovali spoločne a na strane druhej, aby sa na ich zúčastňovalo stále viac škôl. Tým by z dlhodobého hľadiska existovala šanca rozvinúť certifikačný program Internationale Agenda 21-Schule (INA) v spolupráci s ministerstvami školstva až na oficiálny certifikačný nástroj pre školy.

V štátoch, ktoré rozvoj kvality škôl nemajú ukotvené konkrétnymi nariadeniami a opatreniami, program Zelená škola výborne poslúži na spustenie diskusie o otázkach kvality vzdelávania. Princíp participácie v rámci environmentálnej výchovy, resp. výchovy k udržateľnému rozvoju sa môže aplikovať vo všetkých ostatných oblastiach života školy.

Práca s príručkou

Príručka kladie dôraz hlavne na podporu participácie žiakov v environmentálnom riadení školy. Uvádza **sedem krokov** pre neustále zlepšovanie a predstavuje vydarené **príklady z praxe** a opisuje

- **úlohy,**
- návody pre **informovanie a zapojenie školskej komunity,**
- **ukazovatele kvality a**
- odporúčané **metódy,**

ktoré sú spojené s jednotlivými krokmi. Poskytuje rôzne praktické námety, ktoré sa týkajú vedenia vyučovania a školského života. **Metodická časť** ponúka participatívne metódy, ktoré možno použiť podľa potreby pri realizácii siedmich krokov na podporu zapojenia školskej komunity a predovšetkým žiakov. Pre každý krok navrhujeme konkrétne metódy. Používateľ tejto príručky si môže vybrať zo zbierky metód a vyskúšať ich.

2. Podpora participácie žiakov – príprava na vytváranie budúcnosti

Pre rozvoj kvality na škole, resp. na podporu školskej kultúry v zmysle vzdelávania k udržateľnému rozvoju má najväčší význam participácia tých, ktorí sa v škole učia a pracujú.

Základným princípom Agendy 21 je zapojenie podľa možností všetkých ľudí alebo skupín ľudí do spoločenského rozvoja. V kapitole 25 Agendy 21, ktorá sa týka predovšetkým detí a mládeže, sa zdôrazňuje: „Je nevyhnutné, aby sa mládež zo všetkých častí sveta aktívne podieľala na rozhodovacích procesoch na všetkých úrovniach, ktoré sú pre ňu závažné, pretože to ovplyvňuje jej súčasný život a má dopad na jej budúcnosť. Okrem svojho intelektuálneho prínosu a jej schopnosti mobilizovať podporné sily prináša jedinečné názory, ktoré treba nevyhnutne vziať do úvahy.“ (BMU s. 245)

Preto treba deťom a mládeži umožniť, aby sa aktívne podieľali na spoločenských procesoch, tzn. aby vedeli riešiť problémy dôležité pre budúcnosť a disponovali špecifickými spôsobilosťami. Škola pre to ponúka chránený priestor, v ktorom si možno nacvičiť participáciu a vybudovať nevyhnutné kompetencie ako schopnosť komunikovať a spolupracovať, schopnosť myslieť v súvislostiach, schopnosť plánovať a reflektovať prostredníctvom participatívneho štýlu vzdelávania. Zapájanie žiakov participatívnymi formami a metódami učenia by sa vždy malo týkať hlavných tém udržateľného rozvoja (napr. zmena klímy, energia, voda, férové obchodovanie, biodiverzita, zdravá výživa), čo je nevyhnutným predpokladom na získanie kompetencií pre zodpovedné vytváranie budúcnosti (pozri Kompetencia k udržateľnému konaniu). Najmä tradične orientované školy potrebujú určitý návod, ako možno zapojiť žiakov do spoločného riadenia a vytvárania vyučovania a školského života. Žiaci sa majú naučiť participovať na rozhodnutiach vo vybraných oblastiach, podieľať sa na realizácii a napokon aj niesť dôsledky za prijaté rozhodnutia. Na druhej strane, učitelia sa musia naučiť toto akceptovať a dať žiakom priestor na participáciu. K tomu sú nevyhnutné zmeny v organizácii vyučovania a školského života, ako aj v pochopení úlohy školy, čo sa týka roly učiteľa (vyučovanie) a roly žiaka (spoločné rozhodovanie a vytváranie). Podstatné sú jasné a záväzné pravidlá, očakávania a povinnosti, ktoré sa stanovujú na základe dohôd so žiakmi a za ktoré žiaci prevezmú zodpovednosť. (porovnaj: Programm Transfer-21, s. 22 f.)

So zvyšujúcou sa participáciou žiakov na plánovaní a vytváraní vyučovania a školského života sa mení forma vyučovania, správanie a rola učiteľov. Učitelia by si mali rozvíjať schopnosti, ktoré im umožnia sprostredkovať odborné znalosti, ako aj sprevádzať žiakov pri učení a organizovať a moderovať ich vzdelávacie procesy. Ich postoj voči žiakom sa musí zmeniť. Musia byť pripravení preniesť na nich zodpovednosť a spoľahnúť sa na ich zodpovednosť. Takýmto spôsobom sa žiaci môžu naučiť prevziať spoločnú zodpovednosť za vlastný proces vzdelávania, ako aj za proces v študijnej skupine. Tak môžu nadobudnúť schopnosti komunikovať, spolupracovať a hodnotiť, ktoré sú pre participáciu nevyhnutné. Preukázalo sa, že participatívnou kultúrou vyučovania sa vo vysokej miere zlepšila pohoda a motivácia žiakov, ako aj ich ochota cítiť za niečo spoločnú zodpovednosť. Okrem toho štúdie skúmajúce školu a vyučovanie potvrdzujú, že participácia na vyučovaní podporuje výkon žiakov.

3. Participácia žiakov krok za krokom – sedem krokov

Certifikačný program Zelená škola podporuje proces implementácie vzdelávania k udržateľnému rozvoju do vyučovania a školského života. **Sedem krokov**, ktoré opíšeme nižšie, sú odvodené od systému riadenia kvality ISO a EMAS. Sú overeným spôsobom, ako pomocou participácie iniciovať a presadiť udržateľný rozvoj v zmysle procesu neustáleho zlepšovania na vyučovaní a školskom živote, ako aj v lokálnom alebo regionálnom prostredí školy. Dobrý prehľad o tom, ako sa participácia môže stať súčasťou týchto siedmich krokov, ponúka zoznam otázok, ktorý bol navrhnutý v rámci tohto projektu.

Nasledujúci opis siedmich krokov má predovšetkým dokumentovať, akým spôsobom a v akom rozsahu možno participáciu zahrnúť do procesu neustáleho zlepšovania. Okrem toho ku každému kroku uvedieme popri rôznych príkladoch z praxe aj dôležité ciele a charakteristiky, úlohy, možnosti k informovaniu a zapojeniu školskej komunity, ako aj ukazovatele kvality a vhodné metódy na realizáciu.

Proces rozvoja školy by sa mal celkom zámerne odvíjať podľa týchto siedmich krokov. Ukázalo sa ako užitočné proces neustáleho zlepšovania na začiatku obmedziť na vybrané hlavné body. Po niekoľkých rokoch sú školy pripravené úspešne viesť proces neustáleho zlepšovania participatívnym spôsobom.

Táto príručka sa zameriava tak na školy, ktoré s programom Zelená škola iba začínajú, ako aj na školy, ktoré už majú určité skúsenosti. Prosíme užívateľov príručky, aby si vybrali tie cesty k siedmym krokom, ktoré im najviac vyhovujú, a používali ich podľa potreby.

Zelená škola pre začiatočníkov

Škola, ktorá sa prvýkrát rozhodla, že sa zúčastní certifikačného programu Zelená škola, by mala zamerať svoju pozornosť predovšetkým na úvodnú fázu (pozri Krok 1 „Kolégium Zelenej školy“). Vytvorenie kolégia má podstatný význam pre všetky ďalšie kroky a tým aj pre úspešnú prácu pre rozvoj školy.

Kolégium by malo byť zostavené na dobrovoľnej báze a reprezentovať čo najväčší počet rôznych skupín školskej komunity, ako napr. žiaci, učitelia, rodičia, predstavitelia vedenia školy, školník, pracovníci sekretariátu a školskej jedálne. Znamená to, že žiaci sú rovnocenní dospelým a aj oni môžu predniesť svoje nápady a návrhy a podieľať sa na práci kolégia. Vedenie školy by malo kolégium podporovať (nie zadávať úlohy „z hora“). Je potrebné nájsť motivovaných spolutvorcov, spoločne pracovať v tíme, získať pre spoluprácu rodičov a môcť sa obrátiť na technickú podporu (napr. na školníka).

Takúto pracovnú skupinu musia iniciovať učitelia. Následne by sa však mali stiahnuť do úzadia a fungovať skôr ako členovia a podporovatelia kolégia, nie ako vedúci alebo organizátori. Učitelia by pritom nemali začať ako osamotení bojovníci, ale v tíme spolu s dvomi alebo tromi kolegami. Ďalej, predpokladom úspechu je pochopiť podstatu Zelenej školy ako participatívny proces zlepšovania a uvedomiť si ciele, ktoré z toho vyplývajú.

V niektorých prípadoch je potrebný dlhší čas, kým sa podarí zostaviť funkčné kolégium. Žiakom sa môže ponúknuť účasť na krátkodobom projekte, o ktorom si učiteľ myslí, že ich bude baviť (pozri *Návod pre začiatovníkov – krátkodobý projekt*). Projekt im prinesie zážitok zo spoločnej práce a možno prebudí ich záujem preberať viac zodpovednosti za stav životného prostredia. Z pohľadu certifikácie pôjde o prípravnú fázu bez nároku na ocenenie, nakoľko týmto spôsobom sú vynechané dôležité kroky v metodike Zelené školy. Na www.zelenaskola.sk nájdete množstvo inšpirácií na malé projekty, zopár príkladov:

- Šetrenie zdrojmi: projekt na šetrenie energiou a vodou alebo na predchádzanie vzniku odpadu na škole a triedenie odpadov
- Solárne zariadenie na streche školy: projekt na podporu obnoviteľných zdrojov energie, prakticky aj vo vyučovaní
- Škola v pohybe: projekt meniaci triedu na ekologické, pohybu a zdraviu prospešné miesto
- Príma jedlo a pitie na škole: projekt na rozvoj chutnej a plnohodnotnej ponuky jedla v príjemnej atmosfére (školský bufet)
- Škola pre živé vodstvo: projekt na monitorovanie a spravovanie vôd v blízkosti škôl (u nás napr. Riečne hliadky, www.sosna.sk)

Projektový tím bude pracovať tým lepšie, čím viac budú žiaci zapojení do prípravy detailov a realizácie projektu. V priebehu projektu sa môže pracovná skupina dopĺňať zástupcami rôznych skupín školskej komunity. To by mohol byť dobrý základ kolégia, ktoré po skončení krátkodobého projektu začne postupovať podľa ďalších šiestich krokov Zelené školy.

Zelená škola pre pokročilých

Pre úspešnú prácu v certifikačnom programe Zelená škola je potrebné mať vždy na pamäti význam kvality a rozvoj kvality vyučovania a školského života.

Podmienky podporujúce participáciu žiakov a proces neustáleho zlepšovania na školách sú v Nemecku vyžadované školskou inšpekciou v súvislosti s konceptom vzdelávania k udržateľnému rozvoju.

V Slovenskej republike takýto systémový prístup zatiaľ chýba. Veríme, že program Zelená škola dodá pedagógom odhodlanie rozvíjať participáciu v školskej komunite a otvorí ďalšie možnosti aktívneho občianstva.

Krok 1. - Kolégium Zelenej školy

Založenie a etablovanie kolégia ako pracovnej skupiny má veľký význam pre podporu participatívnych procesov na vyučovaní a v školskom živote. K etablovaniu kolégia patria metodické aspekty a motivácia. Z metodického hľadiska by kolégium malo pozostávať z čo najväčšieho počtu rôznych skupín školskej komunity, napr. žiakov, učiteľov, rodičov, vedenia školy, školníka, sekretariátu, pracovníkov jedálne. V zmysle participácie by koordináciu kolégia mal prevziať učiteľ len vo výnimočných prípadoch. Ideálny počet osôb v jednej pracovnej skupine je 8-12 ľudí. Aspekty motivácie vyplývajú z nasledovných príkladov.

Príklady z praxe

Žiacky parlament

Malá základná škola má už niekoľko rokov svoj žiacky parlament, v ktorom sa jedenkrát týždenne cez veľkú prestávku stretnú triedni hovorcovia zo všetkých tried. Žiacky parlament vedie učiteľ a úzko spolupracuje s triedami a učiteľmi školy.

Tak žiacky parlament podáva triedam informácie a kladie otázky prostredníctvom triednych hovorcov a triedni hovorcovia prinášajú spätnú väzbu do žiackeho parlamentu. Návrhy vypracované v žiackom parlamente sa podávajú na učiteľskej konferencii, kde sa schváli ďalší postup. Tak majú napríklad všetci žiaci možnosť podieľať sa na zostavení akčného plánu. Na tejto škole môže byť žiacky parlament zároveň kolégium, pretože ide o malú školu s 12 triedami.

Kolégium „Ekogang“

Za účelom väčšej podpory environmentálnych aktivít bolo pred niekoľkými rokmi na základnej škole založené kolégium pod názvom Ekogang. Pozostáva z niekoľkých žiakov, jedného predstaviteľa vedenia školy, koordinátora environmentálnych projektov a projektov na ochranu prírody, jedného až dvoch učiteľov, školníka a sekretárky. Ekogang vedie koordinátor environmentálnych projektov a projektov na ochranu prírody a stretáva sa každé dva týždne po vyučovaní na siedmej a ôsmej hodine. Vedenie kolégia plánuje aktivity a opatrenia, žiaci môžu podávať pripomienky a činia sa pri realizácii svojich zámerov. Za úspešnú prácu kolégia sú členovia zodpovední spoločne. Vždy na začiatku školského roku predstaví Ekogang svoje zábery a projekty školskej komunite. Žiaci, ktorí majú záujem o spoluprácu, sa môžu pridať.

Návšteva skúsenej školy

Jedna stredná škola, ktorá sa po prvýkrát chcela pustiť touto cestou, sa na školskej konferencii rozhodla, že vyšle delegáciu na návštevu jednej úspešnej školy. Ich cieľom bolo nechať si poradiť v oblasti etablovania kolégia a jeho aktivít. Skupina pozostávala zo zástupcov rozličných skupín školskej komunity, ktorí boli pripravení angažovať sa na škole. Na návštevu si vybrali školu, ktorá je úspešná v rámci viacerých projektov. Táto skupina teda navštívila jednu Zelenú školu, ktorá sa venuje oblasti šetrenia energiou, úpravy školského prostredia, a zdravej školy. Kolégium školy poskytlo návštevníkom mnoho informácií k projektom, ako aj k možnostiam a problémom a prezentovalo svoje výsledky. Na záver sa skúsenosti a podnety z návštevy spoločne prediskutovali. Skupina „nováčikov“ následne na svojej škole založila kolégium a rozhodli sa, že začnú s iniciovaním projektu na šetrenie energiou.

Pre túto školu to bol z dlhodobého hľadiska východiskový bod pre mnohé oblasti týkajúce sa rozvoja školy.

Výbor pre udržateľnosť

Už viac ako desať rokov funguje na istom gymnáziu výbor pre udržateľnosť. Toto kolégium bolo založené ako dôležitá súčasť riadenia na prípravu a certifikáciu školy podľa EMAS (Eco-Management and Audit Scheme). Cieľom všetkých činností výboru pre udržateľnosť je neustále zlepšovať školský život a vyučovanie smerom k udržateľnému rozvoju. Hlavnou úlohou je predovšetkým zisťovanie skutočného stavu a stanovenie stratégií a úloh prostredníctvom záväzného Environmentálneho akčného plánu. Výbor pre udržateľnosť pozostáva z 20-25 žiakov, troch učiteľov, ako aj z predstaviteľov vedenia školy a administratívy. Ak chcú záujemcovia pracovať v kolégiu, musia sa o to uchádzať. Kolégium sa stretáva každý mesiac na dve až tri hodiny. Majú pozvánky s rokovacím programom a výsledky zapisujú do protokolu a následne ich oznamujú. Žiaci sa zapájajú na všetkých úrovniach, od plánovania až po realizáciu. Robia analýzy, vyhodnocujú ich a prezentujú výsledky, pričom sa organizujú samostatne a sami nesú aj zodpovednosť.

Spolu v kolégiu

Členovia kolégia istého gymnázia sa stretávajú pravidelne, väčšinou jedenkrát mesačne, aby prejednali a vylepšili rôzne problémové body a témy. Pred každým stretnutím urobí (väčšinou) učiteľ v krátkosti zoznam bodov. Kolégium má na spracovanie týchto bodov relatívne veľa času. Jedno zasadnutie trvá asi dve hodiny. Tento čas však stojí za to, pretože členovia kolégia, hlavne žiaci, môžu sprostredkovať skupine svoje záujmy a názory a následne ich aj presadiť, ak svoj názor prednesú presvedčivo. Je to hlavný dôvod, prečo sa žiaci pridávajú k tomuto grémiu. Spoločné rozhodovanie a vytváranie sú napokon dva dôležité aspekty auditu. (pozri Krok 2: Environmentálny audit).

Dobrovoľné záujmové krúžky popoludní

Na základnej škole sú v ponuke rôzne záujmové krúžky (napr. tanečný krúžok, divadelný krúžok a environmentálny krúžok). Žiaci sa môžu na začiatku školského roka zapísať do zoznamu na školskej chodbe a tak si vybrať záujmový krúžok, ktorého by sa chceli zúčastniť. Tak sa žiaci, ktorí sa zaujímajú o životné prostredie, stretli v záujmovom krúžku „Životné prostredie“. Účastníci tohto záujmového krúžku sú zároveň členmi kolégia Zelené školy.

Spätná väzba pre kolégium prostredníctvom schránky nápadov

Na jednej základnej škole stojí vo vstupnej hale školy papierová schránka, takzvaná schránka nápadov. Všetci členovia školskej komunity môžu písomne sformulovať svoje nápady, návrhy a kritické postrehy k rôznym plánom školy, napr. ku aktivitám kolégia Zelené školy alebo k zlepšeniu environmentálnej situácie na škole, a vhodiť ich do schránky nápadov. Školská komunita pravidelne dostáva výzvy prostredníctvom školského rozhlasu, aby sa týmto spôsobom aktívne zapojila do aktuálnych programov a zámerov.

Nábor členov prostredníctvom plagátov

Dvaja žiaci sa zaujímali o účasť na programe Zelená škola. Založili malé kolégium a rozhodli sa, že urobia nábor ďalších členov. Pre tento účel navrhli reklamný plagát, ktorým pozvali ďalších motivovaných žiakov na stretnutie kolégia. Takýmto

spôsobom vzniklo kolégium pozostávajúce z 12 žiakov z rôznych tried, ktorí sa na tejto škole aktívne zapájajú do programu Zelená škola.

Úlohy

Kolégium plánuje a vyhodnocuje všetky aktivity a opatrenia a riadi celý proces. Pritom zohráva dôležitú úlohu zapojenie, resp. participácia školskej komunity. Keď kolégium chce informovať celú školskú komunitu o svojej činnosti a získať ju pre spoluprácu, malo by informovať o svojich úlohách a cieľoch napríklad na rôznych školských grémiách (o. i. na školskej konferencii, na učiteľskej konferencii, zástupcov žiakov, zástupcov rodičov), v školských novinách, prostredníctvom oznámení a na webovej stránke. Pracovná skupina sa schádza pravidelne a plánuje postup procesu.

Informovanie a zapojenie školskej komunity

Na informovanie školskej komunity o aktivitách kolégia je vhodné vypracovať protokol o výsledkoch pracovného stretnutia. Tieto informácie môžu zástupcovia ďalej posunúť školskej komunite na rôznych školských grémiách. Ďalšou možnosťou je informovať o aktuálnych novinkách na nástenke, vo vitrínach, na webovej stránke, prostredníctvom oznamov v jednotlivých triedach, prostredníctvom obežníka alebo v školských novinách. K vytvoreniu a fungovaniu kolégia je vhodné získať spätnú väzbu od školskej komunity.

Ukazovatele kvality

Kolégium pozostáva zo zástupcov čo možno najväčšieho počtu rôznych skupín školskej komunity, žiaci doňho vstupujú na základe vlastnej motivácie, vedenie školy podporuje jeho zámer. Kolégium zasadá pravidelne, spoločne stanovuje pravidlá na spoluprácu a spôsoby na zabezpečenie výsledkov. Po etablovaní kolégia nasleduje jeho oficiálne schválenie zástupcami školskej komunity.

Metódy

Záujemcov, ktorí sa chcú stať členmi kolégia, možno nájsť v rôznych školských grémiách, na vyučovaní alebo prostredníctvom plagátov a pozývacích listov. Ďalšou možnosťou je, že sa záujemcovia budú uchádzať o spoluprácu s kolégiom a tím si z nich vyberie. Na motivovanie kolégia, na dosiahnutie spoločných cieľov a očakávaní a na získanie prvotného prehľadu o tom, čo by jednotliví účastníci mohli a chceli urobiť na dosiahnutie zámeru, je vhodná metóda „Túžobné želanie / Cesta do budúcnosti“, ako aj „Plagát ak-potom“. Úlohy a roly by mali byť v skupine určené jasne a jednoznačne (tu možno pracovať aj s prvkami z Dielne-My ako napr. „Partnerské interview“, „Hľadanie drahokamov“, „Každá ruka je potrebná“). Úlohami by mohli byť napríklad vedenie kolégia, zapisovanie, informovanie školskej komunity, práca s verejnosťou alebo kontakty na mimoškolských partnerov. Bolo by vhodné stanoviť, kto je zodpovedný za ktorú oblasť. V záujme dobrej spolupráce je vhodné dohodnúť jasné spôsoby a pravidlá komunikácie (pozri metóda „Pripomienkový lístok“). Okrem toho pravidelné pracovné stretnutia podporujú úspešnú a kontinuálnu prácu.

Ak škola nemá žiadne dobré nápady na proces iniciovania a založenia kolégia alebo iniciatívy Zelené školy, tak potom veľmi dobré podnety možno objaviť počas exkurzie na škole, ktorá môže ukázať dobré príklady z praxe. Ďalšou možnosťou je pozvať odborníka zo školy s dobrou praxou do vlastnej školy. K získaniu nápadov a podnetov pre vlastnú realizáciu pomôžu aj fotky a prezentácie dobrých príkladov. Kontinuálna výmena skúseností uľahčí prácu - veď koleso netreba vynájsť druhýkrát – a školy môžu mať zo seba navzájom osoh.

Krok 2. - Environmentálny audit

K environmentálnemu auditu patrí prehľad o environmentálnej situácii a posúdenie udržateľnosti procesov na škole, vrátane zhodnotenia možnosti spolupráce s mimoškolskými zariadeniami a samosprávou. Je nevyhnutné, aby si kolégium na základe preskúmania školy najprv urobilo prehľad o všetkých oblastiach (energia, voda, odpad, zeleň a ochrana prírody, doprava a ovzdušie, zelené obstarávanie). Pre žiakov sú pripravené pracovné listy, ktoré spolu s metodickou príručkou nájdete na <http://www.zelenaskola.sk/pre-skoly/metodicke-materialy/zelena-skola>. Potom sa rozhoduje, či sa sústredíte na zlepšenie jednej oblasti, alebo budete pracovať na niekoľkých oblastiach súčasne. V priebehu rokov možno oblasti auditu rozšíriť o ďalšie ekologické alebo aj ekonomické a sociálne oblasti. Výsledky auditu poskytujú základňu a inšpiráciu pre vytvorenie akčného plánu.

Príklady z praxe

Deľba práce: Každá trieda niečím prispeje

Na jednej základnej škole sú všetci hovorcovia tried zároveň aj členmi kolégia, takže v kolégiu je zastúpená každá trieda. Za účelom vykonania environmentálneho auditu si rozdelili žiaci oblasti podľa jednotlivých tried. Pritom zohľadnili možnosť vykonávať audit v rámci regulárneho vyučovania. Tak sa napríklad tretí ročník na hodine biológie zaoberal oblasťou zeleň a ochrana prírody, keďže v učebnom pláne má určovanie rastlín a zvierat. Šiesta trieda zas vykonala na hodine fyziky energetický audit celej školy. Okrem toho žiaci šiestej triedy vypočítali na hodine matematiky percentuálne údaje (hustota premávky, plocha školského pozemku) a výsledky auditu vizuálne spracovali na hodine informatiky. Štvrtá trieda vykonala audit v oblasti vody a piata trieda v oblasti dopravy.

Obchôdzka školského areálu (so záhradným architektom)

Environmentálny audit v školskom areáli by mal prebiehať podľa vopred dohodnutých aspektov (napr. oblasť aktivít ako hranie, šplhanie, váľanie); odpočinkové zóny ako miesta na sedenie, miesta na komunikáciu; zelené plochy ako trávniky, zelené plochy s rastlinami, jazierko, živý plot a plochy na jazdenie ako príjazdy, parkovisko, miesto pre stojan na bicykle). V tejto súvislosti sa veľmi osvedčili skôr vypracované alebo z literatúry prevzaté kontrolné zoznamy (pozri napríklad ukážky z kontrolných zoznamov). Bolo by užitočné prizvať si na obchôzku záhradného architekta, ktorý môže byť nápomocný pri úprave školského areálu. Pri vykonávaní environmentálneho auditu možno rozvinúť už prvotné nápady (napr. lepšie riešenie betónových plôch, viac miest na sedenie, rozmiestnenie telocvičného náradia, úprava zelených plôch pomocou domorodých lesných porastov, ktoré sú vhodné na kŕmenie a na možnosti hniezdenia hmyzu a vtákov). Čo sa týka úprav a udržiavania školského areálu, kompetentným orgánom je spravidla úsek pre údržbu verejnej zelene na mestskom, alebo obecnom úrade, preto by všetky zámery týkajúce sa úprav mali byť bezpodmienečne schválené úsekom pre údržbu verejnej zelene. Okrem toho sa osvedčila prítomnosť zainteresovaných žiakov na diskusii o danom zámere s kompetentným zástupcom úradu.

Environmentálny audit: podpora od miestneho poskytovateľa energie

Miestny poskytovateľ energie sa obrátil na školy a okrem iného im ponúkol projekt Dni ochrany klímy. Túto ponuku využilo jedno osemročné gymnázium a tak ju

navštívil odborník na energiu. Urobili obchôdzku školy, ktorej sa zúčastnil aj školník, riaditeľ školy a učiteľ fyziky.

Na základe kontrolných zoznamov odborník vykonal odbornú analýzu spotreby energie na škole. Na záver škola dostala k dispozícii kontrolné zoznamy, brožúrku s údajmi a upozoreniami na slabé miesta a možnosti zlepšenia, ako aj kufrík s meracími prístrojmi. Na základe kontrolných zoznamov, brožúry a meracích prístrojov dokážu žiaci teraz urobiť vlastný energetický audit.

Environmentálny audit s participáciou školskej komunity:

Jedno gymnázium má kolégium, ktoré pozostáva o. i. z 20-25 žiakov. Toto kolégium pravidelne robí environmentálny audit. Na zapojenie školskej komunity do tohto auditu, vypracovalo kolégium pre žiakov a učiteľov dotazník. Žiaci ho adresovali náhodne vybraným triedam a kurzom všetkých stupňov, ako aj učiteľom školy. Dotazník sa týka celého školského života. Sú v ňom napríklad otázky týkajúce sa participácie na úsporách energie, možností získania informácií na škole, školského vzdelávacieho programu a možností spoločného riadenia školského života a vyučovania.

Vyhodnotenie a grafické spracovanie urobili na kurzoch informatiky žiaci z 2. stupňa. Následne sa výsledky prediskutovali s príslušnými skupinami respondentov. Členovia kolégia pripravili diskusné fóra a moderovali ich.

Žiaci zisťujú spotrebu elektrickej energie

V jednej strednej škole žiaci skúmali možnosti úspory zdrojov elektrickej energie na škole. Najprv urobili spolu so školníkom obchôdzku budovy a urobili zoznam všetkých prístrojov, ktoré spotrebúvajú elektrickú energiu.

Pritom pozornosť žiakov upútalo niekoľko zariadení na ohrev teplej vody, prípravu kávy alebo čaju, ktoré boli pripojené na bojler na ohrev teplej vody. Na niektorých miestach sa tieto prístroje používali veľmi zriedka, vodu však stále udržiavali teplú. Po tom, ako žiaci meracími prístrojmi dokázali neúmerne vysokú spotrebu elektrickej energie, navrhli, aby bojler na ohrev teplej vody na príslušných miestach odpojili. Meracie prístroje si žiaci vypožičali u miestneho dodávateľa elektrickej energie a vkladali ich do mnohých prístrojov, ktoré spotrebúvajú elektrickú energiu. Pozornosť žiakov upútala skutočnosť, že kopírovacie stroje spotrebúvali elektrickú energiu denne aj v noci, aj keď boli vypnuté. Na vyučovacej hodine to presadili ako tému a na základe inštrukcií odhadli spotrebu elektrickej energie všetkých kopírovacích strojov na škole vo vypnutom stave a prepočítali ju na kalendárny rok. V nadväznosti na to sa odhadom dokázala neúmerne vysoká spotreba elektrickej energie na jeden kalendárny rok vo všetkých školách mesta, ktorá zapríčinila finančné výdavky vo výške viac ako jeden milión EUR. Preto senát pri najbližšej verejnej súťaži na kopírovacie stroje stanovil, že vo vypnutom stave nesmú spotrebúvať elektrickú energiu. Okrem toho sa žiaci na hodinách matematiky a fyziky dôkladne zaoberali príslušným znížením emisií CO₂ a naučili sa postup prepočtov, ktorý je na to potrebný. Tento úspech žiakov mimoriadne motivoval k tomu, aby každoročne zisťovali a presadzovali ďalšie možnosti úspory elektrickej energie. Medzičasom si škola zadovážila fotovoltaické zariadenie na strechu školy, aby tak pri spotrebe elektrickej energie dosiahla ďalšie zníženie emisií CO₂. V školskej hale možno na monitore kedykoľvek vyčítať množstvo elektrickej energie získanej z fotovoltaického zariadenia a na základe toho stanoviť stupeň oblačnosti. Na hodinách fyziky a biológie sa medzičasom rozoberá téma podobnosti fotovoltaiky a fotosyntézy, čo je pekný príklad na to, ako môžu participatívne aktivity prispieť k užitočným zmenám v školskom učebnom pláne.

Spoločné identifikovanie problémových oblastí

„Environmentálna skupina“ na škole sa rozhodla, že urobí analýzu a zistí, v ktorých oblastiach treba prijať nápravné opatrenia týkajúce sa environmentálnej situácie. Na to urobili dve skupiny žiakov (každá pozostávala z dvoch - troch žiakov) obchôdzku školského areálu, školskej budovy a blízkeho okolia školy. Zrealizovali to v priebehu pár pracovných dní. Na najbližšom stretnutí „environmentálnej skupiny“ všetci predstavili problémové oblasti, ktoré zistili: vetranie v triedach, odvádzanie dažďovej vody do verejnej kanalizácie, kvapkajúce vodovodné kohútiky v chlapčenskom záchode, zásobovanie energiou na škole, školská záhrada, zotrúpanie priechodu, dvor na bicykle, sieť cyklistických cestičiek, predaj raňajok cez prestávky. Keďže sa žiaci na začiatku obávali zaoberať veľmi zložitejšími a nákladnými problematickými oblasťami, začali s malým projektom: „Kvapkajúce vodovodné kohútiky“. (ďalej pozri Krok 3 „Environmentálny akčný plán“).

Úlohy

Kolégium sa oboznámi so súčasným stavom ochrany životného prostredia na škole a v jej bezprostrednom okolí. Za pomoci ostatných žiakov sa zorganizuje zber údajov – vypracovanie pracovných listov v 6 oblastiach auditu. Výsledky auditu sa spracujú, predstavia školskej komunite. Mali by byť sprístupnené všetkým členom školy. Po diskusii sa vyberá prioritná téma a v tej sa dopracuje podrobnejší audit.

Informovanie a zapojenie školskej komunity

Je rozumné, keď má školská komunita možnosť podať kolégiu návrhy týkajúce sa environmentálneho auditu. V každom prípade by kolégium pred začatím auditu malo informovať školskú komunitu, v ktorých oblastiach sa audit uskutoční. Školská komunita by mala dostať informácie o výsledkoch environmentálneho auditu, aby sa uviedla do chodu diskusia o vhodných zlepšovacích procesoch.

Ukazovatele kvality

Kolégium koordinuje priebeh environmentálneho auditu. Na audite participujú členovia kolégia a čo najviac žiakov. Výsledky auditu sa sformulujú písomne a zrozumiteľne pre všetkých a zverejnia sa v školskej budove. Sformulujú sa takým spôsobom, aby z nich bolo možné jednoducho a rozumne odvodiť opatrenia pre environmentálny akčný plán. Škola vypracuje možnosti, ako sa výsledky environmentálneho auditu integrujú do vyučovania.

Metódy

Po zvládnutí metodiky environmentálneho auditu formou pracovných listov sa iniciatívni žiaci môžu v tomto kroku zapojiť ešte vo väčšej miere: môžu navrhnúť na preskúmanie ďalšie oblasti školského života aj formu samotného zápisu takéhoto doplňujúceho auditu. Ak formulár pre zapisovanie auditu vypracuje samotné kolégium, na výber oblastí, ktoré sa budú hodnotiť, sa ponúkajú napríklad nasledovné metódy: „Brainstorming / Brainwriting“ alebo „Prieskumy prostredníctvom interview“. V kolégiu by v nadväznosti na to mala prebehnúť diskusia o tom, aké konkrétne aspekty sa pri audite majú hodnotiť. Na základe výsledku sa potom zostaví kontrolný zoznam alebo zisťovací formulár. Tipy na ne možno nájsť vo výbere takzvaných kontrolných zoznamov. Ako podklad pre prácu možno využiť aj dotazník. Ďalšie činnosti ponúka prehľad oblastí pôsobnosti v škole. Environmentálny audit možno uskutočniť napríklad aj s pomocou kontrolného zoznamu vypracovaného metódou „Obchôdzka / pozorovanie“.

Krok 3. - Environmentálny akčný plán

Pochopenie situácie školy z pohľadu udržateľného rozvoja vedie k formulovaniu okruhov, ktoré by mali byť ovplyvnené prednostne. Environmentálny akčný plán formuluje dosiahnuteľné ciele, pomenúva zodpovednosti a stanovuje ukazovatele a termíny, ktoré umožňujú kontrolu dosiahnutých cieľov. Pri vypracovaní environmentálneho akčného plánu treba zohľadniť, do akej miery budú dotknuté právne otázky, aké finančné a personálne zdroje sú k dispozícii, do akej miery bude nevyhnutné využiť odbornú pomoc expertov, či by ciele a zámery mali byť odsúhlasené zástupcami mesta / obce a do akej miery podporuje environmentálny akčný plán vedenie školy. Environmentálny akčný plán je najdôležitejšia časť práce v programe Zelená škola a mal by byť vypracovaný na základe využitia výsledkov environmentálneho auditu.

Príklady z praxe

Spoločne proti kvapkajúcim vodovodným kohútikom

Pri analýze environmentálnej situácie školy environmentálna pracovná skupina žiakov zistila, že na toaletách kvapkajú vodovodné kohútiky. Aby sa zabránilo plytvaniu vodou, žiaci sa rozhodli, že oslovia o pomoc školníka. Dohodli si so školníkom termín na opravu, kedy by mu mohli ísť pomôcť. Zatiaľ si získali informácie o nákladoch a využití najnovších úsporných vodovodných kohútikov a došli k rozhodnutiu, že je nevyhnutné namontovať nové vodovodné kohútiky: páková batéria na teplú a studenú vodu s časovým obmedzovačom, vodovodný kohútik len na studenú vodu alebo iné nové technológie. Žiaci pozisťovali aj u rodičov, ktorí by

mohli bezodplatne pomôcť. Predtým ako urobili prvý krok, informovali žiaci vedenie školy, resp. požiadali ho o povolenie. Keď sa projekt „Kvapkajúce vodovodné kohútiky“ úspešne ukončil, žiaci urobili plagát s fotografiami, kresbami a protokolovými poznámkami a vystavili ho na škole tak, aby bol dobre viditeľný pre všetkých žiakov.

Šetrenie zdrojmi vďaka zmene správania

Na strednej škole iniciovalo kolégium zmeny správania študentov a učiteľov v záujme šetrenia zdrojmi na škole (šetrenie energiou, šetrenie vodou, predchádzanie vzniku odpadu). Za týmto účelom kolégium vypracovalo environmentálny akčný plán, ktorý oslovil všetkých členov školskej komunity a rozdelili si úlohy pre jeho úspešnú realizáciu. S podporou školníka nahlásili úradom na konci školského roka údaje o spotrebe a množstve odpadov. Zamestnanci úradu vypočítali ekonomické úspory školy v porovnaní s predchádzajúcim školským rokom a zariadili, aby obec škole previedla na účet polovicu ušetrených finančných prostriedkov, s ktorými by škola mohla ľubovoľne nakladať. Školské kolégium (nie vedenie školy) rozhodlo o použití finančných prostriedkov (napr. výmena starej, poruchovej kosačky na trávu pre školníka, solárne zariadenie na strechu školy, príspevok do triednej pokladnice každej triedy). Študentom sa múdрым nasadením akčných pracovných skupín podarilo dosiahnuť zníženie emisií CO₂ až o 10%. Tento model ekonomického a ekologického šetrenia zdrojmi na základe zmeny správania bol bezprostredne po zavedení taký úspešný, že ho úrad prepracoval a ponúkol všetkým školám.

Environmentálny akčný plán na predchádzanie vzniku odpadu a triedenie odpadu

Kolégium s početným zastúpením žiakov vytvorilo environmentálny akčný plán na predchádzanie vzniku odpadu a triedenie odpadu. Niekoľkí členovia kolégia dostali poverenie, aby si posvietili na postup kopírovania na škole a aby apelovali na všetkých kopírujúcich (hlavne učiteľov a predstaviteľov vedenia školy), aby pri kopírovaní využívali aj zadné strany papiera a aby sa pokúsili znížiť objem kopírovania. Ďalší členovia kolégia iniciovali zavedenie odpadkových košov na triedený odpad do každej triedy a presvedčili upratovací personál, aby v triedach roztriedený odpad vyniesli roztriedený aj do odpadkových kontajnerov školy. Ďalšia skupina zorganizovala rozostavenie farebne odlišených nádob na odpadky na určených miestach na školskom dvore, aby sa aj tu triedil odpad a aby sa školský dvor udržiaval v čo najväčšej čistote. Pracovnej skupine sa dostalo veľa podpory zo strany vedenia školy a školníka. Celkovo sa im podarilo dosiahnuť zmenu správania u učiteľov, ako aj u prevažnej časti žiakov. Rozhovory so žiakmi ukázali, že tento projekt mal vplyv dokonca aj na správanie u nich doma. Prispôbením a zmenou zamerania environmentálneho akčného plánu z jedného školského roka na druhý sa škola vďaka svojim úspechom pri minimalizácii vzniku odpadu a triedení odpadu stala známou aj mimo svojej mestskej štvrte.

Riadenie pomocou cieľov: Environmentálny akčný plán

Pred niekoľkými rokmi zaviedol jeden spolkový školský úrad ročné hodnotenie škôl vo svojej pôsobnosti podľa plnenia dohody o cieľoch a výkonoch (riadenie pomocou cieľov). Keďže na začiatku nemali niektoré školy žiadny participatívny potenciál (v extrémnom prípade sformulovalo dohodu o cieľoch a výkonoch samotné vedenie školy), jedna škola sa rozhodla, že využije dostupnú metodiku pre vypracovanie environmentálneho akčného plánu. Tento plán je v podstate to isté ako požadovaná dohoda o cieľoch a výkonoch, ponúka však dobré možnosti pre participáciu žiakov. *Environmentálny akčný plán* poskytuje podklady pre prácu, ktoré sú transparentné a možno ich skontrolovať. Tento plán sa rozvíja v kolégiu a prejednáva sa so zodpovednými aktérmi a pracovnými skupinami školy.

Zostaviť environmentálny akčný plán spoločne so žiakmi

Na strednej škole navrhli žiaci spolu s koordinátorom environmentálny akčný plán. Najprv napísali na kartičky výsledky environmentálneho auditu, vyvesili ich na stenu a vybrali najdôležitejšie oblasti. K jednotlivým oblastiam založili malé skupinky, ktoré odpovedali na otázku: „Čo treba urobiť na zlepšenie situácie vo vybraných oblastiach?“. Keď každá skupinka odpovedala na túto otázku, nasledovalo prezentovanie výsledkov všetkým členom. Potom spoločne zozbierali ku každému bodu nápady, akým spôsobom sa má merať úspech. Zozbierali návrhy reálnych termínov a dohodli si osoby zodpovedné za jednotlivé oblasti a činnosti. Na záver ku každej oblasti vytvorili zodpovedné tímy, ktoré sa mali samostatne organizovať.

Úprava školského (a mimoškolského) areálu

Pred niekoľkými rokmi sa na jednej strednej škole etablovalo kolégium zainteresovaných učiteľov na úpravu školského areálu. Vedenie školy uvoľnilo túto skupinu na jeden deň z vyučovania, aby mohli pripraviť svoj zámer. Cieľom bolo zapojiť celú školskú komunitu. Pre tento účel napríklad vydali školské noviny, kde objasnili tento zámer, a rozdali ich všetkým členom školskej komunity. Na zadnej strane obálky zo zeleného kartónu boli nakreslené dve siluety listov s linajkami na písanie. Tieto siluety listov bolo treba vystrihnúť a napísať návrhy na úpravu školského areálu. V školskej hale rozostavili siluety stromov z dreva.

Členovia školskej komunity, hlavne žiaci, na ne mohli pripnúť svoje návrhy. Stromy sa postupne zazelenali vystrihnutými listami. Kolégium potom tieto návrhy počas dvoch popoludní vyhodnotilo, pričom ich zaradilo do rôznych kategórií a tém. V nadväznosti na to prideliť čiastkové úlohy jednotlivým triedam a učiteľom. Zoznamy učiteľov a tried, ako aj postup na prípravu projektového týždňa na úpravu školského areálu zverejnili v nasledujúcom čísle školských novín. Počas obdobia príprav až po projektový týždeň sa žiaci zaradili k téme podľa svojho záujmu a vytvorili spoločne zjednodušený plán celého projektového týždňa.

Úlohy

Kolégium by sa malo postarať o to, aby boli na základe výsledkov environmentálneho auditu školy stanovené konkrétne úlohy a jednotky práce, ktoré sa rozdelia medzi členov a školskú komunitu podľa záujmu. V kolégiu sa spoločne formulujú postupy pre environmentálny akčný plán a dosiahnutie cieľov, ktoré sú konkrétne, merateľné, hodné námahy, realizovateľné a časovo zvládnuteľné.

Informovanie a zapojenie školskej komunity

Na realizáciu environmentálneho akčného plánu možno využiť spoluprácu kolégia a širokej skupiny školskej komunity. Malo by prebiehať neustále zladovanie a kontinuálna výmena informácií medzi osobami, ktoré sa podieľajú na realizácii. Školská komunita by mala byť nepretržite informovaná o priebehu realizácie environmentálneho akčného plánu (o. i. prostredníctvom školských grémií, školskej webovej stránky). Je vhodné vyvesiť environmentálny akčný plán v budove školy na vyvýšené miesto, alebo do každej triedy, aby bol kedykoľvek podkladom pre kolégium a ostatných členov školskej komunity. Ak chceme do práce zapojiť ďalších budúcich členov školskej komunity, je vhodné prezentovať výsledky a eventuálne získať pre účasť alebo na prevzatie úloh ďalších učiteľov, žiakov, rodičov.

Ukazovatele kvality

Environmentálny akčný plán sa formuluje v malých krokoch a takým spôsobom, aby bol realizovateľný. Požadované výsledky sú reálne, viditeľné a merateľné, úlohy zodpovedajú kompetenciám tých, čo ich vykonávajú. Do environmentálneho akčného plánu sú okrem žiakov a učiteľov zapojení aj ďalší členovia školskej komunity, prípadne aj mimoškolskí partneri. Environmentálny akčný plán sa predloží školskej komunite na diskusiu s prosbou o spätnú väzbu. Pedagogický zbor vypracuje možnosti na rozsiahle integrovanie environmentálneho akčného plánu do vyučovania.

Metódy

Pri vypracovaní environmentálneho akčného plánu dbáme na *logickú štruktúru*, aby plán skutočne viedol k užitočným výsledkom. V Nemecku tento proces nazývajú ešte akčnejšie a konkrétnejšie: „*Kto urobí čo dokedy?*“.

Keď chceme environmentálny akčný plán naplniť užitočným obsahom, môžeme na lístky napísať výsledky environmentálneho auditu, prideliť prioritám body (pozri metóda „*Rozhodovanie podľa bodov*“) a tak rozpracovať oblasti, ktoré považujeme za mimoriadne dôležité. Potom k jednotlivým oblastiam založíme skupiny a urobíme *Brainstorming* alebo *Brainwriting* k otázke „*Čo treba urobiť na zlepšenie situácie vybraných oblastí?*“ (pozri aj metódu „*Práca v malých skupinách*“).

Skupiny spoločne zozbierajú nápady, stanovia, podľa čoho sa bude merať úspech, ktoré reálne termíny sa musia dodržať a kto bude niesť zodpovednosť za ktorú oblasť alebo činnosti. Mala by sa zapojiť čo najširšia časť školskej komunity. Na záver sa vytvoria tímy zodpovedné za jednotlivé oblasti, ktoré by sa mali organizovať samostatne. Ak chceme v krátkom čase navrhnuť akčnú stratégiu alebo prvé kroky na realizáciu projektu, môžeme použiť metódu „Naša cesta“ alebo „Plánovacie stretnutie“.

Spracovanie environmentálneho akčného plánu sa môže metodicky opierať aj o tri fázy Dielne budúcnosti. Vo fáze kritiky sa načrtne súčasný stav a žiaci vyjadria všetku svoju nespokojnosť. Následne sa vo fáze fantázie navrhne obraz situácie, ktorú chceme v budúcnosti dosiahnuť. Vo fáze realizácie sa potom rozpracujú konkrétne kroky, ktorými možno zmeniť vízie a sny na realitu (napríklad: Kto urobí čo dokedy?). Metóda Dielňa My ponúka participatívne zamerané tipy na spoločnú úspešnú realizáciu projektov postavených na individuálnych schopnostiach a potrebách žiakov.

Metódy „Túžobné želanie / Cesta do budúcnosti“ a „Môj názor“ sú vhodné najmä na zapojenie všetkých žiakov alebo celej školskej komunity pri tvorení spoločnej vízie a želaní na zmenu, ktoré sa môžu zapracovať do environmentálneho akčného plánu. Metódou „Plagát ak-potom“ možno pred vypracovaním environmentálneho akčného plánu zistiť, čo účastníci dokážu a chcú urobiť pre zámer. Na sformulovanie rýchlych a dobre štruktúrovaných cieľov a opatrení v skúsenej pracovnej skupine možno použiť metódu „Mindmapping“.

Dohodnuté ciele alebo zámery by sa mali v každom prípade skontrolovať pomocou metódy SMART, t. j. z toho hľadiska, či sú konkrétne, merateľné, hodné námahy, realizovateľné a časovo zvládnuteľné. Ak je to nevyhnutné, mala by sa uskutočniť náprava.

Krok 4. – Monitoring a evaluácia

Monitoring sprevádza celý proces environmentálneho manažmentu a poskytuje spätnú väzbu o úspechoch a neúspechoch. Evaluácia poukazuje na to, či je environmentálny akčný plán reálny, alebo či ho treba zmeniť alebo upraviť. Navyše dáva skúsenosti pre úspešné vypracovanie a realizáciu environmentálneho akčného plánu v budúcnosti. Sebahodnotenie školy je v zásade nový environmentálny audit, ktorý pripúšťa jeho porovnanie s pôvodným auditom. Tento postup v ideálnom prípade prebieha na základe kontrolného zoznamu alebo zisťovacieho formulára. Okrem toho je pre podporu motivácie a participácie žiakov dôležité pochváliť žiakov, ktorí sa na realizácii projektu podieľali, za čiastkové úspechy a za spoločne dosiahnuté výsledky.

Príklady z praxe

Evaluácia na základe environmentálneho akčného plánu

Na jednom gymnáziu vypracovalo kolégium veľmi precízny environmentálny akčný plán, v ktorom bol v tabuľkách spracovaný postup na plánované obdobie v malých krokoch, jasne stanovené oblasti zodpovednosti, predpokladané výsledky a primerané časové obdobia. S týmto environmentálnym akčným plánom niekoľkými spôsobmi oboznámili školské grémiá a členov školskej komunity a školská konferencia ho na návrh školskej komisie schválila ako záväzný cieľ.

V priebehu obdobia realizácie bolo potrebné z času na čas urobiť úpravy tak, že sa v akčnom pláne museli zmeniť zodpovednosti (napr. kvôli chorobe) a časové zadanie (kvôli nepriaznivým okolnostiam). Z precízneho podkladu viacnásobne aktualizovaného environmentálneho akčného plánu bolo po uplynutí obdobia realizácie relatívne jednoduché v rámci evaluácie skontrolovať dosiahnuté pokroky. Členovia kolégia okrem toho s malými úpravami zopakovali environmentálny audit. Porovnanie oboch zistení pred obdobím realizácie a po ňom prinieslo poznatky nevyhnutné na aktualizovanie environmentálneho akčného plánu na ďalšie obdobie. Pritom premýšľali nad tým, do akej miery majú do nového environmentálneho akčného plánu zahrnúť nové zámery a nakoľko rozvíjať staršie zámery.

Uskutočniť nový environmentálny audit

Žiaci strednej školy sa spoločne s vedením kolégia rozhodli, že nevypracujú žiadny dodatočný hodnotiaci formulár na preskúmanie pokroku, ktorý dosiahli vo svojom projekte. Na zhodnotenie spotreby energie a vzniku odpadu používajú ten istý zisťovací formulár ako pri environmentálnom audite, ktorý uskutočnili na začiatku akčného obdobia. Za každú oblasť sú zodpovední žiaci, resp. malé skupiny, ktoré merajú alebo popisujú aktuálny stav a prezentujú výsledky v porovnaní s pôvodným zistením skupiny. Vedenie kolégia zapisuje výsledky do zisťovacieho formulára a spoločne so žiakmi ich vyhodnocuje. Na záver stanovia, aké dosiahli úspechy, v ktorej oblasti nedošlo k žiadnemu zlepšeniu a čo by mali urobiť do budúcnosti, aby sa situácia zlepšila.

Členov kolégia sa pýtajú na pokrok

Na jednom gymnáziu uplatňujú už roky taký postup, pri ktorom sa vedenie kolégia pýta členov kolégia na pokrok v projekte. Vedenie vopred vypracuje dotazník a k nemu vezme kontrolný zoznam z environmentálneho auditu ako podklad. Na spoločnom stretnutí kolégia žiaci dostávajú otázky týkajúce sa ich oblasti zodpovednosti. Na prípravu je dôležité, aby boli žiaci presne informovaní o situácii

a súčasnom stave svojej oblasti zodpovednosti. Túto úlohu im prideliť na predchádzajúcom stretnutí.

Úlohy

Pre účely evaluácie sa sleduje splnenie úloh akčného plánu, príp. sa vypracujú písomné podklady k hodnoteniu, kontrolný zoznam a pod. Podľa možností by mali evaluáciu vykonávať žiaci. Keďže evaluácia je v princípe nový environmentálny audit danej oblasti, možno pomocou nej spoločne so žiakmi skontrolovať, či boli ciele dosiahnuté v stanovených termínoch. Evaluáciu možno vykonať v rámci vyučovania. Údaje a informácie možno vyhodnotiť napríklad na predmetoch ako matematika, informatika, slovenský jazyk, anglický jazyk, geografia alebo biológia. Týmto spôsobom možno zámer zahrnúť do školských učebných plánov. Žiaci by mali za svoje úspechy dostať pochvalu a uznanie.

Informovanie a zapojenie školskej komunity

Proces a výsledky evaluácie by sa mali vyhodnotiť v rámci kolégia a potom aj v rámci školskej komunity. Výsledky evaluácie mali byť zverejnené na škole a sprístupnené všetkým (napr. grafy, schémy). Je užitočné zorganizovať stretnutie, kde zástupcovia školskej komunity vyjadria pochvalu a uznanie za nasadenie a výkony.

Ukazovatele kvality

Existuje dobre vypracovaný dotazník v písomnej forme (tabuľka na vyhodnotenie alebo kontrolný zoznam), ktorý sa jasne zameriava na zámer. V písomnom vyhodnotení sú sformulované dosiahnuté pokroky a prípadné nedostatky a názorne uvedené výsledky (napr. grafy, schémy). Okrem toho škola dáva možnosť vo vysokej miere včleniť evaluáciu do vyučovania (napr. matematika, informatika, jazyky, geografia, biológia).

Metódy

Už počas realizácie environmentálneho akčného plánu by sa malo na pravidelných zasadnutiach kolégia hovoriť o potrebných zmenách, napr. ak nie je k dispozícii dostatočné množstvo finančných a personálnych zdrojov, ak nemožno dodržať termíny alebo ak sa vyskytnú nepredvídateľné organizačné problémy (pozri napr. metódu „Kamene úrazu“) Skontrolovanie pokroku po realizácii environmentálneho akčného plánu dokumentuje, do akej miery bolo možné ciele dosiahnuť a je základom pre pokračovanie v práci. Kolégium môže navyše preskúmať environmentálny akčný plán, prejsť si ho krok za krokom a podľa momentálneho stavu označiť úlohy v pláne ako vybavené alebo k nim poznačiť dohody a opatrenia týkajúce sa ďalších aktivít. Na záver by mala v skupine prebehnúť spoločná diskusia a mali by odpovedať na otázku: „Ako sme na tom?“, „Sme na správnej ceste?“, „Čo nám išlo dobre?“, „Čo sme mohli urobiť inak?“, „Kde sme urobili chyby?“, „Čo by sme mali urobiť na dosiahnutie cieľa?“ (pozri metódu „Brainstorming“/„Brainwriting“).

Na vyslovenie uznania a pochvaly v rámci školy za účasť na projekte možno zorganizovať napríklad malú školskú oslavu. Žiakom možno udeliť uznanie aj odovzdaním certifikátov alebo osvedčení.

Článok o projekte v školských alebo v externých médiách, vystavenie výsledkov na škole napríklad na deň otvorených dverí sú ďalšie možnosti, ako vyzdvihnúť dôležitosť projektov.

Krok 5. – Pro-environmentálna výučba

Cieľom tohto kroku je realizácia vlastných vytýčených akčných cieľov v rámci vzdelávania k udržateľnému rozvoju a presadenie vyššej miery environmentálnej kompatibility a udržateľnosti na škole. Dá sa to realizovať napríklad spojením s vyučovaním o. i. na predmete matematiky, chémie, informatiky, slovenského jazyka, cudzích jazykov, biológie a geografie. Možnosťou je aj interdisciplinárne alebo multidisciplinárne vyučovanie, napr. formou projektov. Školský vzdelávací program by sa mal vyznačovať výraznými poznávacími znakmi. V školskom vzdelávacom programe by mala byť zakotvená téma životného prostredia a udržateľnosti ako aj participatívne a inovatívne pedagogické koncepty. Školský vzdelávací program je nástrojom rozvoja školy a podporuje neustály rozvoj a zlepšovanie kvality školy. Stredobodom pozornosti sú najmä dôležité tematické oblasti, ktoré vyžadujú zlepšenie. Ku každej tematickej oblasti sú zadefinované ciele rozvoja a po evaluácii sa dohodne zámer, kritéria úspechu a evaluačné metódy na ďalší rok.

Školské vzdelávacie programy sú vynikajúci nástroj na hodnotenie procesov rozvíjania školy a ich prepojenie s vyučovaním a školským životom. Každá škola má svoj školský profil, ktorý môže kontinuálne zlepšovať pomocou školského vzdelávacieho programu.

Príklady z praxe

Model udržateľného rozvoja v školskom vzdelávacom programe

Už niekoľko rokov sú školy povinné sformulovať si školský vzdelávací program pre svoju prácu. Jedno gymnázium si vytvorilo školský vzdelávací program, ktorý sa orientuje na udržateľný rozvoj. Základom je záväzok k udržateľnému konaniu a mysleniu a k zohľadňovaniu spravodlivosti medzi generáciami a globálnej spravodlivosti. Podarilo sa im skĺbiť existujúce aktivity školy v ekologickej oblasti (environmentálne projekty), sociálnej oblasti (sociálne praktiky, svetové aktivity), v ekonomickej oblasti (zameranie na zamestnanie) a v oblasti participácie žiakov a rozvinúť únosný koncept pre školský život a vyučovanie.

Vstup projektov do odborného vyučovania prostredníctvom výskumných a seminárnych prác

Jedno gymnázium vyvinulo svoj ekologický profil na základe toho, že sa nachádzalo v biosférickej rezervácii. Preto škola iniciovala a zrealizovala niekoľko projektov v oblasti udržateľného rozvoja. Práca na projekte pritom nachádza priamu cestu do odborného vyučovania. Žiaci 9. a 10. ročníka vypracúvajú k projektovým témam výskumné práce a žiaci 11. a 12. ročníka robia seminárne práce. Tematickými okruhmi sú škola / školský areál (školské biotopy, prírodovedná vychádzka, lúka s rozptýlenými ovocnými stromami, atď.) alebo praktická ochrana prírody alebo životného prostredia. Žiaci pracujú samostatne na svojich témach a sú za svoju prácu zodpovední, dohliada na nich jeden učiteľ a mávajú v pravidelných intervaloch čiastkové prezentácie, ako aj záverečnú prezentáciu v triednom spolku, ktorú čiastočne prezentujú aj pri školských alebo mimoškolských verejných príležitostiach.

Udržateľný rozvoj ako všeobecný princíp vo vyučovaní a v školskom živote

Riaditeľ jedného špeciálneho centra pre deti s problémami s učením podal správu, že školský vzdelávací program sa v priebehu roka rozvinul vďaka práci na projektoch

s témami životného prostredia a udržateľnosti „zdola nahor a z toho, čo sa aktívne na škole urobilo“.

Okrem toho má participácia na škole zvláštne postavenie. Mnoho žiakov a učiteľov školy sa podieľa na projektoch v rámci viacerých pracovných skupín zameraných na životné prostredie a udržateľnosť a v rámci udržateľnej študentskej firmy. Tak sa postupne vytvoril školský profil zameraný na vzor udržateľného rozvoja. Udržateľná študentská firma „miksmaks“ je napríklad od roku 2006 súčasťou školského konceptu. Má rôzne oddelenia ako catering, dielňa na bicykle, drevárska dielňa, účtovníctvo a marketing, v ktorých sa žiaci reálne a činorodo oboznamujú s nárokmi pracovného prostredia a aspektmi udržateľnosti.

Triedne projekty a projektové týždne v internom učebnom pláne školy

Na jednej základnej škole je neoddeliteľnou súčasťou vyučovania projektové vyučovanie: všetky triedy vypracujú každý školský rok triedny projekt na tému ochrana prírody, ochrana zdrojov alebo školský areál. Okrem toho sa všetky triedy spoločne zúčastňujú projektového týždňa na tému „alternatívne energie“, ktorý sa realizuje v spolupráci s akčnou skupinou miestnej Agendy 21 a „energetickými detektívmi“ z každej triedy.

Každý rok sa realizuje aj projektový deň „zdravé školské raňajky“. Profil školy „Environmentálna škola / Škola v zelenom“, ktorý na základe toho vznikol, sa prejavuje výveskami, prezentáciami projektov, listinami a vyznamenaniami v celej budove školy a príslušným zobrazením na webovej stránke.

Interdisciplinárne a projektovo orientované vyučovanie

Presadzovanie vyššej miery environmentálnej kompatibility a udržateľnosti sa na jednej základnej škole uskutočňuje hlavne prostredníctvom projektovo orientovaného vyučovania, akčných dní a projektových týždňov. Čo sa týka pro-environmentálnej výučby, predmetom vyučovania sa napríklad stali oblasti ako mobilita, ochrana podnebia, odpad, odpadky a zdravá výživa. Interdisciplinárne sa pracuje napríklad na predmetoch matematiky a všeobecných znalostí. Na vyučovaní sa uskutočňujú a vyhodnocujú merania množstva vody, množstva zrážok a výšky stromov alebo rátania počtu detí, ktoré vozia do školy autom. Výsledky sa posúvajú ďalej na vyučovanie iných predmetov.

„Školský dvor ako priestor na skúsenosti“ ťažiskom školského vzdelávacieho programu

Ťažiskom školského vzdelávacieho programu na jednej základnej škole je tematický okruh „Školský dvor ako priestor na skúsenosti“. Tento zámer už niekoľko rokov podporuje kolégium „Školský dvor“. Úlohou tohto kolégia je napríklad uskutočňovať akčné dni na školskom dvore, spracovať koncept starostlivosti o školský dvor (žiaci zbierajú odpadky, zametajú dvor, polievajú vrby sadené do tvaru vigvamu a sadeničky, vytrhávajú burinu) ako aj vypracovať koncepty úprav školského dvora.

Úlohy

Kolégium by malo iniciovať a podporovať proces aktualizácie školského vzdelávacieho programu. Na integráciu udržateľného rozvoja do vyučovania a školského života sa odporúča vypracovať zodpovedajúce ciele a obsahové zameranie výchovy a vyučovania. Mali by byť do toho zapojení členovia školskej komunity - hlavne žiaci - ktorí sa angažujú v zmysle participácie.

Zameranie školy na vzdelávanie k udržateľnému rozvoju by si malo nájsť cestu aj do interných učebných plánov. Inovatívne participatívne metódy ako aj témy udržateľného rozvoja by mali byť zapracované do rôznych vyučovacích predmetov a projektovej práce. Dôležitou úlohou môže byť aj spolupráca na procese miestnej Agendy 21.

Informovanie a zapojenie školskej komunity

Školský vzdelávací program by mal byť viditeľne zverejnený pre všetkých členov školskej komunity. Možno tak urobiť napríklad prostredníctvom webovej stránky, školského letáku alebo výveskami na škole. Na oživenie spoločnej vízie by bolo vhodné ponúknuť žiakom príslušné vyučovacie hodiny, projekty a pracovné skupiny. Okrem toho sa odporúča podporovať na vyučovaní a v školskom živote proces vzdelávania k udržateľnému rozvoju a to prostredníctvom ďalšieho vzdelávania učiteľov. Dobrou podporou by mohlo byť aj zaškolenie školníka a personálu jedálne. Je vhodné využiť kompetencie rodičov, ktorá vyplýva z ich povolania.

Ukazovatele kvality

Vzdelávanie k udržateľnému rozvoju sa realizuje v praxi, je zakotvené v rámci vyučovania a školského života a tým je aj súčasťou školského vzdelávacieho programu a školského profilu. Školská inšpekcia poskytuje pozitívnu spätnú väzbu týkajúcu sa implementácie vzdelávania k udržateľnému rozvoju do vyučovania a školského života. Popis školského vzdelávacieho programu ako aj projektov a výsledkov sa uvádza na webovej stránke alebo v budove školy. Pri rozvoji školského vzdelávacieho programu ako aj pri hľadaní tém a realizácii projektov zohráva dôležitú úlohu participácia žiakov. Žiaci si rozvíjajú odbornosť, metodickú kompetenciu, sociálnu kompetenciu a ďalšie kompetencie v zmysle vzdelávania k udržateľnému rozvoju, kompetenciu k udržateľnému konaniu ².

Metódy

Je veľmi užitočné podrobne sformulovať spoločné vízie, ako možno vzdelávanie k udržateľnému rozvoju zahrnúť do vyučovania a školského života. Školský vzdelávací program by sa mal vypracovať spoločne v rámci procesu, ktorého sa zúčastnia aj žiaci. Na to možno použiť participatívne metódy ako: Mindmapping, Brainstorming / Brainwriting, Práca v malých skupinách, Skupinové interview, Môj názor, Túžobné želanie / Cesta do budúcnosti, World Café. Na prijatie spoločného rýchleho a participatívneho rozhodnutia v skupine spomedzi navrhnutých nápadov sa odporúča napríklad metóda „Rozhodovanie podľa bodov“. Vo všeobecnosti by sa malo prihliadať na to, aby boli do rôznych vyučovacích predmetov zapracované inovatívne participatívne metódy a témy udržateľného rozvoja a aby sa tomu prispôbili učebné plány. Podnety pre tento proces možno získať aj výmenou skúseností s inými školami. Implementácia udržateľného rozvoja do vyučovania a školského života je dlhodobý proces, ktorý často začína praktickou prácou na projektoch a zámeroch a stáva sa obsahom školského vzdelávacieho programu.

---

² Opisný preklad pôvodného nemeckého výrazu „Gestaltungskompetenz“ (pozn.prekl.)

Krok 6. – Informovanie a zapojenie komunity

Školský život je súčasťou života v mestskej časti alebo v obci. Zapojenie mimoškolských partnerov a spolupráca s mimoškolskými zariadeniami je zásadnou súčasťou a kritériom kvality Zelených škôl. Popri členoch školskej komunity by sa do projektu alebo do zámeru mali zapájať aj ďalšie osoby z mimoškolskej oblasti, ktorými môžu byť napríklad rodičia, podniky, miestne organizácie a úrady. Spolupráca s mimoškolským partnerom umožňuje vyjsť so žiakmi zo školy a formovať školský život ako časť života v mestskej časti alebo v obci. Okrem toho zapojenie mimoškolských partnerov a spolupráca s mimoškolskými zariadeniami ponúka možnosť učiť sa jeden od druhého a vzájomne profitovať zo spolupráce.

Príklady z praxe

„Školský dvor ako priestor na skúsenosti“: Spolupráca s odborníkmi z mestskej časti a rodičmi

Na jednej základnej škole s ťažiskovým školským programom „Školský dvor ako priestor na skúsenosti“ už niekoľko rokov funguje kolégium „Školský dvor“ (učitelia a rodičia). Úlohou tohto kolégia je napríklad vypracovať koncept starostlivosti o školský dvor a rozsiahly koncept plánovania a využitia na rekonštrukciu školského dvora. Za týmto účelom kolégium Školský dvor spolupracuje s rôznymi mimoškolskými partnermi akými sú stavebná firma, záhradnícka firma, úsek pre údržbu verejnej zelene a obvodný úrad. Okrem toho spolupracuje s odborníkmi z radov rodičov, ako napríklad so záhradným stavebným inžinierom a mestskými odborníkmi na plánovanie, ktorí poskytnú plány, výkresy a inštrukcie pri špecifických činnostiach.

Spolupráca s organizáciou na ochranu prírody

Už niekoľko rokov spolupracuje jedna základná škola s neďalekou správou národného parku. Pracovník správy národného parku je členom kolégia školy a podporuje ho pri vypracovaní environmentálneho akčného plánu alebo mu poskytuje rady pri príprave a realizácii aktivít. Dodnes napríklad spoločne uskutočnili viaceré prednášky a diskusie o národnom parku, zorganizovali výstavy na škole o ďalších národných parkoch v Európe, v okolí školy zorganizovali sadenie a čistenie rieky, zrealizovali triedne výlety do národného parku a v sídle správy národného parku sa premietali filmy k environmentálnym témam, ku ktorým následne prebehla diskusia.

Informačné kampane žiakov v meste

V spolupráci s magistrátom mesta uskutočnila jedna základná škola informačnú kampaň na zavedenie triedenia kovového a hliníkového odpadu. Odpadkové kontajnery na kovový a hliníkový odpad sú červené, preto sa žiaci rozhodli, že na kampaň vyrobili červené informačné letáky. Na prípravnom stretnutí si rozdelili rôzne mestské časti, do ktorých mali ísť – vždy v sprievode dospelého. S podporou požiarneho zboru, rodičov a iných dobrovoľníkov dokázali pokryť takmer všetky domácnosti v meste. V predchádzajúci deň ohlásil kampaň obecný rozhlas. V deň akcie žiaci vyrazili na bicykloch a na sebe mali tričká s logom mesta a šiltovky. Zazvonili pri každom dome, vysvetlili dôležitosť triedenia odpadu a informovali o tom, kde možno nájsť najbližší kontajner na odpad a odovzdali červený leták.

Zápis prvákov – test spôsobilosti pomocou environmentálnych pedagogických hier

Jedna škola si vymyslela niečo špeciálne na zápis prvákov, resp. na vykonanie testu spôsobilosti na základnú školu. Pozvali rodičov s deťmi do školy. Po zvítaní sa rodičia mohli zúčastniť prehliadky školy vrátane prezentácie environmentálnych aktivít školy. Na uskutočnenie testu spôsobilosti rozdelili deti do menších skupín. Hravé boli hlavne kreatívne eko-dielne, v ktorých mohli deti dokázať svoj talent a kreativitu. Deti sa napríklad naučili pieseň o prírode a vyrábali kvety z odpadového materiálu. V hre „Veľký les“ skladali písmená, vytvárali číselné rady a mohli využiť svoj cit pre rytmus a nadanie na pohyb. Na záver dostali diplom za tieto prvé, úspešne splnené úlohy. Pri tomto prvom stretnutí oboznámila škola rodičov a deti s programom Zelená škola a vytvoril sa prvý kontakt detí s environmentálnou výchovou.

Projekt Kvalita vody: Žiaci zorganizujú prednášku a pozvú na ňu odborníkov

Na jednom gymnáziu skúmali žiaci v rámci projektu kvalitu vody v blízkom potoku. Počas rôznych ročných období vykonali na rôznych miestach toku merania chemickej a biologickej kvality vody. Znalosti, ktoré na to boli nevyhnutné, získali na hodine biológie. Pri meraniach si žiaci všimli, že v určitej časti toku bola kvalita vody podstatne horšia ako v iných častiach potoka po prúde aj hore prúdom. Na základe toho usúdili, čo môže byť príčina znečistenia vody a hľadali pôvodcu, ktorého aj nakoniec našli. Žiaci tento prípad zverejnili a informovali o ňom miestnu tlač a starostu mestskej časti. S pomocou niektorých učiteľov a s povolením vedenia školy iniciovali žiaci popoludnie spojené s prednáškou a diskusiou, aby informovali ostatných žiakov zo svojej školy a zo susedných škôl o stave tejto záležitosti a s tým spojenými rizikami a problémami. Včas rozoslali pozvánky na toto popoludnie. Okrem žiakov boli prednášateľmi aj odborníci z vodární a obvodného úradu. Podľa hodnotenia všetkých účastníkov bolo toto popoludňajšie zhromaždenie veľkým úspechom, ktoré nielenže poskytlo informácie a vnieslo do záležitosti viac svetla, ale malo dopad aj na vyučovanie. Škola uskutočnila podobné podujatie aj k iným témam, vždy s odstupom asi pol roka a tým do školského života vniesla participáciu žiakov.

Zisťovanie údajov o spotrebe energie a vzniku odpadu v spolupráci s mestským úradom životného prostredia

Pred viac ako pätnástimi rokmi mestský úrad životného prostredia na jednej špeciálnej škole pre deti s poruchami učenia po prvýkrát zaevidoval skutočný stav vzniku odpadu a spotreby energie. Od tej doby prebieha medzi školou a úradom životného prostredia neustála a úzka výmena údajov. Žiaci zapisujú údaje na základe kontrolných zoznamov, ktoré majú k dispozícii, a postupujú ich úradu životného prostredia. Úrad životného prostredia predkladá škole návrhy na zlepšenie a škola pomocou žiakov presadzuje príslušné opatrenia. Na rôznych školských grémiách sa informuje o dosiahnutých úsporách energie.

Pracovná skupina pre styk s verejnosťou

Na jednom gymnáziu sa v rámci kolégia vytvorila malá skupina, ktorá sa v rámci projektov a zámerov intenzívne stará o styk s verejnosťou. Títo žiaci robia fotografie projektových prác a výsledkov, napíšu o projekte článok a zverejnia ho v školských novinách alebo na webovej stránke školy. V spolupráci s učiteľkou nemeckého jazyka píšú žiaci články do novín. Nadväzujú kontakt s miestnou tlačou a to hlavne vtedy, keď sa projekt uskutoční v spolupráci s mimoškolským partnerom z mestskej časti. (pozri aj program FEE Young Reporters for Environment, <http://www.mladiportereri.sk>).

Akčné dni a Dni životného prostredia / Deň otvorených dverí

Jedna základná škola spolupracuje na projektoch s rôznymi partnermi z mestskej časti, akými sú napríklad svetový obchod, spolok na ochranu prírody alebo kultúrne zariadenia. Na každoročnom Dni životného prostredia alebo v Deň otvorených dverí informujú žiaci (v závislosti od projektu aj v spolupráci s mimoškolským partnerom) o projektoch rodičov a verejnosť. Špeciálnou iniciatívou sú „veľvyslanci školy“, ktorí predstavujú budúce vzdelávacie projekty a prezentujú ich na rôznych podujatiach.

Spolupráca s miestnou Agendou 21

Jedna základná škola už roky spolupracuje s mestskou kanceláriou Agendy 21. Zástupcovia kolégia pracujú v pracovnej skupine miestnej Agendy 21 „Rozvoj mesta“, čím sa nové nápady prenášajú do školského kolégia a opačne. Podľa potreby alebo akcií a projektov, ktoré plánuje a uskutočňuje kolégium, pozývajú do školy napríklad referentov kancelárie Agendy 21, realizujú spoločne projekty alebo žiaci prezentujú výsledky projektov na Dni Agendy 21.

Úlohy

Kolégium by malo získať mimoškolských partnerov pre spoluprácu, najmä podľa zamerania svojho akčného plánu. Pri výbere mimoškolských partnerov možno brať do úvahy úrad, ústavu, inú školu, spolky, organizácie, odborníkov, sociálne zariadenia a firmy. Okrem toho by mala komunikácia a osvetová činnosť prebiehať znútra aj zvonka školy a prezentovať environmentálne témy tak, aby to malo vplyv na verejnosť. Možno to dosiahnuť napríklad publikovaním, výstavami, informáciami na webovej stránke školy a článkom v novinách. Z hľadiska získavania zdrojov je vhodné rozvíjať spoluprácu aj so sponzormi (miestnymi ako aj na národnej a medzinárodnej úrovni).

Informovanie a zapojenie školskej komunity

Zapojenie školskej komunity a informovanie o stave a výsledkoch zámerov alebo projektov by sa malo uskutočniť – ako sa ukázalo už v predchádzajúcich krokoch – napríklad prostredníctvom rôznych školských podujatí, dokumentácie, vývesných oznamov, webovej stránky školy alebo listami pre rodičov. Nasadenie a úspešnú prácu kolégia treba verejne uznať a oceniť aj na certifikačnom podujatí odovzdaním zástavy a certifikátu programu Zelená škola. Je vhodné prizvať zástupcov mesta, ako napríklad primátora alebo starostu, regionálnych politických zástupcov alebo zástupcov zo školského úradu a úradu pre ochranu životného prostredia. V rámci spoločne realizovaných výstav, akčných dní, dní životného prostredia alebo školských slávností možno prezentovať výsledky projektov.

Ukazovatele kvality

Existuje spolupráca s rôznymi partnermi (podľa hlavného zamerania projektu), ktoré sľubujú úspech, dobre prebiehajú, dobre sa rozvíjajú a z ktorých profitujú obidve strany. Existujú písomné dohody o spolupráci. Škola prezentuje svoje zábery a projekty na verejnosti a má uspokojivý počet prihlásených žiakov. Žiaci sa rozhodujúcim spôsobom podieľajú na informovaní a zapojení mimoškolských skupín.

Metódy

Na nadviazanie spolupráce s mimoškolskými partnermi je na začiatku vhodné pozisťovať, či sa vo vašom okruhu alebo úzkom okolí školy nenachádzajú vhodní partneri, ktorí sú nejakým spôsobom spojení s projektom. Žiaci sa do tohto zisťovania môžu aktívne zapojiť prieskumom (pozri napr. metóda „Prieskumy prostredníctvom interview“).

Partner na spoluprácu sa často nájde medzi rodičmi, keď matka alebo otec pracujú napríklad na úrade životného prostredia alebo na mestskom úrade na odbore kultúry. Tak môžu napríklad klimatológovia z úradu životného prostredia poskytnúť žiakom poznatky a skúsenosti a úrad životného prostredia môže mať ošoh zo zozbierania environmentálnych údajov, ktoré zabezpečia žiaci. Okrem toho možno s partnerom uskutočniť spoločné akcie pozitívne vplývajúce na verejnosť alebo deň otvorených dverí. Nápady na vytvorenie spolupráce s mimoškolským partnerom možno zozbierať pomocou rôznych participatívnych metód ako Mindmapping, Brainstorming / Brainwriting, Dielňa budúcnosti, Dielňa-My, Práca v malých skupinách alebo Skupinové interview. Na prijatie rýchleho a participatívneho rozhodnutia a vybranie zo zozbieraných nápadov sa odporúča napríklad metóda „Rozhodovanie podľa bodov“. Okrem toho je vhodné sformulovať pravidlá komunikácie a spolupráce s mimoškolským partnerom (pozri metóda „Pripomienkový lístok“ a materiál „Spolupráca medzi školami a mimoškolskými partnermi“) a uzavrieť zmluvu o spolupráci, v ktorej sa vzájomná spolupráca dohodne písomne. Na podporu vnímania kolégia verejnosťou možno vytvoriť malú skupinu žiakov, ktorí budú zodpovední zvlášť za prácu s mimoškolskou verejnosťou a písať články do miestnych novín alebo do školských novín a na webovú stránku školy. Ďalšou možnosťou sú aj informačné kampane realizované žiakmi (o. i. roznášanie letákov a obežníkov, zapojenie miestnej tlače a rozhlasu, poskytovanie konzultačných hodín). Okrem toho malé „ďakujem“ za partnerovu pomoc podporuje spoluprácu v budúcnosti.

Krok 7. – Eko-kódex

Tu ide o sformulovanie spoločných cieľov týkajúcich vyučovania a školského života, ako aj práce na zámeroch a projektoch. Základom Eko-kódexu je školský vzdelávací program a jeho implementácia. V Eko-kódexe školy sú písomne, príp. výtvarne zhrnuté všeobecné ciele a akčné princípy, krátko a výstižne zachytené zásadné hodnoty, resp. filozofia školy. Eko-kódex schvaľuje vedenie školy, mal by byť v súlade so školským vzdelávacím programom. Na základe Eko-kódexu je možné, resp. nutné upraviť školský a domový poriadok. Eko-kódex ovplyvňuje a spresňuje školský profil. Podstatné je, aby sa Eko-kódex dokázateľným spôsobom prejavil v každodennom živote školy a vo vzdelávaní, ktoré škola ponúka. Rozvoj školy a Eko-kódex sa vzájomne ovplyvňujú a podmieňujú.

Príklady z praxe

Eko-kódex ako súčasť domového a školského poriadku

Eko-kódex jedného gymnázia sa opiera o rozhodujúce myšlienky Agendy 21 a vznikol zhrnutím a spojením jednotlivých charakteristík školy. Dá sa nájsť v školskom vzdelávacom programe, ako aj v školskom a domovom poriadku. Zahnutie myšlienok udržateľnosti do preambuly školského poriadku bolo novým krokom, pretože tým sa po prvýkrát prejavilo programové zameranie školskej internej politiky. V Eko-kódexe gymnázia je zakotvené, že členovia školskej komunity svojim myslením a konaním chcú vo svojej škole aktívne prispieť k zachovaniu a zlepšeniu životnej situácie a životných šancí súčasných a budúcich generácií. Školská komunita sa zaväzuje prispieť k environmentálne akceptovateľnému, udržateľnému a nádejnému rozvoju v ekologickej, ekonomickej a sociálnej oblasti. Svojím konaním chce prispieť k spravodlivému svetu v globálnom partnerstve.

Eko-kódex uvádza jednotlivé zamerania na životné prostredie a sociálnu oblasť a k jeho dodržiavaniu sa svojimi podpismi zaviazali všetci (!) členovia školskej komunity. Eko-kódex je vyvesený vo vitríne školy.

Formulovanie Eko-kódexu prostredníctvom zástupcov školy

Na jednej strednej škole mal vypracovať návrh Eko-kódexu žiacky parlament. Poradcom žiackeho parlamentu bol jeden zodpovedný učiteľ. Hovorcovia všetkých tried sa jedenkrát týždenne stretávali v žiackom parlamente a prinášali nápady zo svojich tried. Na viacerých zasadnutiach boli návrhy tried prediskutované, doplnené a vznikol z nich Eko-kódex školy. Vypracované návrhy sa predniesli na učiteľskej konferencii, tam sa prepracovali a doplnili a opätovne zaslali do žiackeho parlamentu. Na záver bol návrh schválený na školskej konferencii.

Kreatívna súťaž na vypracovanie Eko-kódexu

Počas sviatku ku Dňu Zeme namaľovala na jednej strednej škole každá trieda Eko-kódex. Všetky obrázky vyvesili na školskej chodbe a na záver žiaci spoločne vybrali jeden Eko-kódex školy.

Vytvorenie koláže

Na jednej základnej škole maľovali žiaci tretieho a štvrtého ročníka Eko-kódex na výtvarnej výchove. Diela, ktoré vytvorili v malých skupinkách predstavili na stretnutí tried. Diskutovali o tom, ktoré nápady a motívy na maľbách sú pre školu dôležité, a tie vybrali. Potom tieto motívy vystrihli a žiaci z nich vytvorili spoločný obrázok

Eko-kódexu školy a spojili ich v jednej koláži a doplnili do nej ďalšie obrázky. Takýmto spôsobom sa v Eko-kódexe školy využili nápady všetkých tried.

Úlohy

Všetci členovia školskej komunity by mali byť verejne vyzvaní, aby sa zúčastnili na sformulovaní Eko-kódexu. Kolégium iniciuje zber návrhov od jednotlivých záujmových skupín školy a na základe toho sa formuluje spoločný Eko-kódex. Domový a školský poriadok a školský vzdelávací program sa dopĺňa o príslušné ciele a akčné princípy Eko-kódexu.

Informovanie a zapojenie školskej komunity

O Eko-kódexe by na škole mala prebehnúť debata, ktorú môžu žiaci uskutočniť spolu cez projektový deň. Okrem toho sa Eko-kódex môže stať aj obsahom vyučovania, možno ho prediskutovať a sformulovať napríklad na hodine materinského jazyka, na výtvarnej výchove. Eko-kódex by v každom prípade mal obsahovať konanie a aktivity týkajúce sa reálneho života. Je vhodné prezentovať ho verejnosti napríklad na Deň otvorených dverí prostredníctvom názorných projektov a akcií. Dôležité je to, aby sa školská komunita s Eko-kódexom stotožnila.

Ukazovatele kvality

Eko-kódex pramení zo širokého konsenzu školskej komunity a schvaľuje sa zástupcami školskej komunity. Môžu ho podpísať predovšetkým všetci učitelia a žiaci, resp. ich zástupcovia a následne sa zverejní v budove školy tak, aby bol viditeľný pre všetkých. Okrem toho Eko-kódex vstupuje aj do školského interného učebného plánu a je zapracovaný do oficiálnych listín školy (napr. domový a školský poriadok, školský vzdelávací program, webová stránka).

Metódy

Všetkých žiakov môžeme prizvať k tvorbe eko-kódexu napríklad formou výtvarnej súťaže. Na to je potrebné vopred sa so žiakmi na vyučovaní porozprávať o význame a forme Eko-kódexu. Eko-kódex by v princípe mal obsahovať viaceré odkazy k udržateľnému rozvoju na škole. Takéto odkazy môžu začínať slovami „Chceme...“. Môže ho však navrhnúť a prezentovať aj kolégium alebo pracovná skupina so zapojenými žiakmi, pričom by mala nasledovať diskusia s ostatnými žiakmi. Nápad na vytvorenie Eko-kódexu možno zozbierať pomocou participatívnych metód ako Mindmapping, Brainstorming / Brainwriting, Práca v malých skupinách, Skupinové interview, Dielňa budúcnosti. Vizualizované alebo na lístkoch napísané návrhy pripneme na stenu a zoradíme ich podľa hesiel. Potom stanovíme kritéria výberu (napr. význam pre udržateľnosť na škole, podpora participácie žiakov). Pomocou metódy „Rozhodovanie podľa bodov“ potom vyberieme niektoré návrhy a počas diskusie zistíme, či s nimi všetci súhlasia. Na základe zoznamu s prioritami potom sformulujeme Eko-kódex. Na záver by si žiaci mali tieto návrhy prejsť v triedach a mali by sa dohodnúť na spoločnom Eko-kódexe. Eko-kódex by mali verejne vystaviť v budove školy tak, aby bol viditeľný pre všetkých (napríklad na nástenke alebo vo vitríne). Môžu ho podpísať všetci žiaci, resp. celá školská komunita.

4. Metódy

4.1 Participatívne metódy

Ktorými metódami možno realizovať spolurozhodovanie žiakov alebo školskej komunity pri environmentálnom riadení školy? Ako možno zapojiť žiakov alebo školskú komunitu do vypracovania a presadenia environmentálneho akčného plánu? Pomocou ktorých metód môžu žiaci samostatne uskutočniť environmentálny audit? Ako možno v akčnom tíme spoločne zbierať nápady a vízie na projekty? Nasledujúca zbierka metód poskytuje rôzne tipy k týmto a ďalším otázkam. Nachádzajú sa v nej jednoduché metódy, ktoré možno jednoducho zapojiť do pracovného procesu a nevyžadujú si žiadne špeciálne predpoklady.

Pri popisovaní metód pomocou príkladu na začiatku upozorníme, pri ktorom z vyššie uvedených sedem krokov a s akým cieľom možno danú metódu použiť.

Identifikácia problémových oblastí / Vyjadrenie názoru

Kamene úrazu

Krok 4: Posúdenie priebehu projektu kriticky

Táto názorná metóda je vhodná na pomenovanie a zozbieranie problémov a kritiky. „Kamene úrazu“ sú veci, ktoré nám vadia alebo prekážajú. Najprv sa skupina naladí na danú tému. Témy môžu byť nasledovné: „Kamene úrazu v našom projekte...“, „Kamene úrazu v environmentálnom riadení...“, atď. Žiaci sedia na stoličkách v kruhu. V strede kruhu leží veľa škatúl (napr. škatúľ od topánok), ktoré predstavujú kamene úrazu. Na škatuliach sú prilepené hárkami papiera. Každý dostane pero alebo fixku. Učiteľ požiada žiakov, aby vstali a prechádzali sa z miesta na miesto. Žiaci si majú predstaviť, že škatule sú kamene úrazu. Vždy, keď zakopnú o kameň, majú popremýšľať, o aký kameň úrazu ide, o aký problém práve zakopli.

Keď žiakom už nič viac nenapadá a všetky kamene sú pomenované, vrátia sa späť na stoličky. Potom preskúmajú problémy a zoradia ich. Potom s nimi môžu ďalej pracovať a hľadať nápady na ich riešenie.

Trvanie: 2 hodiny

Materiál: Škatule z lepenky v dostatočnom množstve polepené hárkami papiera, na ktoré možno písať (alebo prípadne hárkami papiera s kameňmi úrazu), pero pre každého účastníka.

(Literatúra: www.kinderpolitik.de stav k: 19.07.2010)

Môj názor

Krok 3: Zapojenie školskej komunity do vypracovania environmentálneho akčného plánu

Krok 5: Zapojenie školskej komunity do vypracovania školského vzdelávacieho programu

Žiaci poznačia na „názorovník“ (hárok papiera s názormi žiakov) svoje priania, kritiku a problémy týkajúce sa určitej záležitosti na škole. Dostanú na to „hárok názorov“ a zadanie vo forme otázok, ako napríklad: „Čo by si chcel(a), aby sa zmenilo?“, „Čo sa ti páči?“, „Čo sa ti vôbec nepáči?“ alebo „Čo treba zmeniť?“. Otázku napíšeme na vrchnú časť papiera. Žiaci vpisujú svoje priania a kritiku, atď. do veľkej bubliny. Na záver prednesú všetci žiaci svoje názory a urobia na nástenke (alebo na bielozhovej šnúre) „výstavu názorov“. Spoločne prediskutujú výsledky, prípadne k výstave pridajú fotografiu žiakov a môžu ju verejne vystaviť.

Trvanie: cca. 30 minút

Materiál: hárok názorov pre každého účastníka, perá, materiál na vytvorenie výstavy, prípadne digitálny fotoaparát

(Literatúra: www.kinderpolitik.de stav k: 19.07.2010)

Blesk

Podnet na blesk dáva väčšinou moderátor a môže byť nasledovný:

„Ako sa cítiš, čo si odniesieš z tohto workshopu?“ alebo „Povedzte jednou vetou, čo bolo pre vás na tomto workshope zaujímavé“.

Odpovedať na otázku majú spravidla jeden za druhým, prípadne dobrovoľne. Nikto nie je povinný odpovedať. Moderátor dbá na to, aby odpovede účastníkov nikto nekomentoval. Každé vyjadrenie má najprv zostať bez komentára. Až na konci možno opätovne nadviazať na výsledok bleskového kola a prípadne ho rozdiskutovať.

Trvanie: 10 minút

Materiál: --

(Literatúra: Albers, O./Broux, A. (1999): Zukunftswerkstatt und Szenariotechnik. Ein Methodenbuch für Schule und Hochschule. Weinheim/Basel, Beltz Verlag s.107)

World Café

Krok 5: Zapojenie školskej komunity do vypracovania školského vzdelávacieho programu

Metóda je vhodná na výmenu vedomostí a nápadov medzi účastníkmi. V uvoľnenej atmosfére, ktorá sa podobá atmosfére v kaviarni, sa vo viacerých diskusných skupinkách rozbehne kreatívny proces na rozvíjanie nových nápadov, získanie nových poznatkov a na hľadanie možností na postup.

V troch na seba nadväzujúcich diskusných kolách, ktoré budú trvať 20-30 minút, sa za jedným stolom stretne v uvoľnenej atmosfére po 4-6 osôb. Každý stôl dostane etiketu kaviarne. Na stole leží veľký plagát alebo papierový obrus a perá na písanie. Spolu sediaci sa dôkladne zaoberajú konkrétnou témou alebo položenou otázkou, ako napríklad: „Čo robí školu dobrou školou?“.

Na plagát sa zapisujú nápady, myšlienky a poznatky diskusnej skupinky. Po prvom diskusnom kole odídu účastníci od svojho stola a prejdú k ďalším stolom. Jeden hosťiteľ však pri stole zostane a vysvetlí novým prichádzajúcim „cestovateľom“ podstatné myšlienky predchádzajúcej skupinky. Každý „cestovateľ“ si v ďalšom kole vyberie iný stôl a dopíše tam svoje myšlienky. Týmto sa medzi všetkými účastníkmi podporí dynamická výmena nápadov a za krátky čas možno spoznať znalosti a skúsenosti jednotlivých účastníkov, vytvoriť nové podnety a kreatívne nápady. Po niekoľkých diskusných kolách účastníci za každým stolom pozbierajú najdôležitejšie výsledky a oznámia ich celej skupine (prípadne ich napíšu na kartičky a pripnú). Na záver sa v pléne rozbehne diskusia o výsledkoch a ďalšom postupe. Táto metóda je vhodná pre veľké skupiny v počte až do 100 osôb (minimálne však pre 15 osôb).

Trvanie: 1,5 až 2 hodiny

Materiál: na každý stôl papierové obrusy alebo veľký plagát a etiketa kaviarne, prípadne nápoje (atmosféra kaviarne), perá, kartičky, stoly a stoličky podľa počtu účastníkov.

(Literatúra: www.partizipation.at/worldcafe.html stav k: 19.07.2010)

Zbieranie informácií / Uskutočnenie analýzy

Prieskumy prostredníctvom interview (prieskum, zisťovanie)

Krok 2: Environmentálny audit

Krok 4: Monitoring a evaluácia

Krok 6: Informovanie a zapojenie komunity

Spoločne so žiakmi vypracujeme príručku k interview, ktorá obsahuje otázky, ktoré by chceli žiaci pri svojich prieskumoch položiť spolužiakom, učiteľom, školníkovi, rodičom, občanom mesta alebo relevantným inštitúciám. Okrem toho by si mali poznačiť, kedy a kde interview uskutočnili a kto bol respondentom. Základom je vytvorenie skupiniek po 2 až 5 žiakov. Každá skupinka dostane príručku k interview, poznámkové hárky a perá. Pred začatím treba v každej skupinke vymenovať niekoho, kto bude klásť otázky. Ostatní môžu prispieť svojimi otázkami, sú však predovšetkým zodpovední za zapisovanie. Je potrebné dohodnúť si čas, kedy sa skupinka vráti späť na východiskové miesto (cca. po 60 až 90 minútach). Potom skupinky začnú vykonávať interview. V dohodnutý čas sa všetci zídu na východiskovom mieste, porozprávajú sa a navzájom sa oboznámia s výsledkami. Na vyhodnotenie výsledkov by bolo vhodné dohodnúť si so žiakmi ďalšie stretnutie.

Trvanie: 60 až 90 minút na interview, cca. 1 hod. na prípravu príručky a záverečnú diskusiu.

Materiál: príručka k interview, poznámkové hárky, podložka na písanie s klipom a perá.

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Obchôdzka a pozorovanie

Krok 2: Začiatok environmentálneho auditu školy

Krok 4: Monitoring a evaluácia

Obchôdzka a pozorovanie, resp. prieskum je možnosťou, ako urobiť analýzu. Žiaci pritom obchádzajú napríklad školskú budovu a školský dvor a na základe pozorovacej úlohy si všímajú určité znaky a nápadné prvky, napríklad zaobchádzanie s energiou a jej využitie. Skupina najprv vypracuje pozorovací formulár, do ktorého uvedie, ktoré aspekty by sa mali pozorovať a zistiť.

Potom vytvoria skupinky po 3 až 5 žiakoch. Každá skupina sa vydá do svojej oblasti a vyplní pritom pozorovací formulár. V nadväznosti na to žiaci preberú svoje zistenia v rámci spoločnej diskusie. Môžu urobiť aj fotografie, aby nimi mohli svoje zistenia doložiť. Tu je dôležité dbať na to, aby boli fotografie priradené k správnym poznámkam.

Trvanie: cca. 2 hodiny

Materiál: hárky papiera na poznámky, pozorovací formulár, perá, prípadne podložka na písanie s klipom a digitálny fotoaparát.

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Hľadanie a zbieranie nápadov

Brainwriting

Krok 2: Výber oblastí na environmentálny audit

Krok 3: Zbieranie nápadov na vytvorenie environmentálneho akčného plánu

Krok 4: Monitoring a evaluácia

Krok 5: Zbieranie nápadov na zapracovanie environmentálnej výchovy do školského vzdelávacieho programu

Krok 6: Hľadanie nápadov na spoluprácu s mimoškolskými partnermi

Krok 7: Zozbieranie nápadov na vypracovanie Eko-kódexu

Brainwriting je metóda na zbieranie nápadov, podnetov, očakávaní, prianí, atď. k určitej otázke. Účastníci dostanú lístky, na ktoré napíšu odpoveď na danú otázku. Majú na to 5 minút. Môžu napísať toľko návrhov, koľko ich napadne. Dôležité je, aby na každý lístok napísali len jeden nápad. Keď uplynie čas na rozmyslenie, každý prečíta výsledky ostatným a pripne alebo prilepí svoje lístky na stenu a vysvetlí ich ostatným účastníkom. Potom sa kvôli lepšiemu prehľadu všetky odpovede priradia k jednotlivým hlavným alebo ťažiskovým témam. Táto metóda spĺňa podľa zadania úloh niekoľko rôznych funkcií. Napríklad môže podnietiť k reflexii, môže pomôcť pri hľadaní spoločných tém alebo sa pomocou nej dajú vypracovať pravidlá práce.

Trvanie: 45 minút

Materiál: lístky, perá, lepiaca páska alebo špendlíky

(Literatúra: Deutsche Kinder- und Jugendstiftung (Hrsg.) (2009): Methodensammlung Schülerbeteiligung. Dresden, s.23, 32)

Brainstorming

Krok 2: Výber oblastí na environmentálny audit

Krok 3: Zbieranie nápadov na vytvorenie environmentálneho akčného plánu

Krok 4: Monitoring a evaluácia

Krok 5: Zbieranie nápadov na zapracovanie environmentálnej výchovy do školského vzdelávacieho programu

Krok 6: Hľadanie nápadov na spoluprácu s mimoškolskými partnermi

Krok 7: Zozbieranie nápadov na vypracovanie Eko-kódexu

Pri brainstormingu sa sleduje ten istý cieľ ako pri brainwritingu. Na rozdiel od brainwritingu však účastníci vyjadrujú svoje návrhy, myšlienky a nápady, atď. k určitej otázke ústne a moderátor ich napíše na tabuľu alebo na papier. Na záver, ak účastníci už nemajú žiadne nápady, brainstorming sa ukončí.

Trvanie: 20 minút

Materiál: aspoň 2 veľké hárky papiera, lepiaca páska na pripevnenie na stenu alebo nástenka so špendlíkmi alebo Flipchart, 1 až 2 fixky.

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Práca v malých skupinách

Krok 3: Plánovanie konkrétnych krokov a opatrení v environmentálnom akčnom pláne

Krok 5: Vypracovanie školského vzdelávacieho programu

Krok 6: Zbieranie nápadov na spoluprácu s mimoškolskými partnermi

Krok 7: Návrhy na sformulovanie Eko-kódexu

Vytvoria sa malé skupiny, ktoré sa zaoberajú napríklad otázkou alebo úlohou „Ako môžeme uskutočniť náš projekt?“, „Ako môžeme na našej škole presadiť úsporné opatrenia?“ alebo „Ako by mal byť tento aspekt sformulovaný v našom Eko-kódexe?“. V malých skupinách je po tri až päť osôb, ktoré dostanú 20 minút na to, aby sa témou

zaoberali. Každá malá skupina dostane perá a lístky, na ktoré napíšu alebo nakreslia svoje myšlienky k danej téme. V nadväznosti na to sa výsledky malých skupín prezentujú všetkým účastníkom. Všetci účastníci sa aktívne zapájajú a uvádzajú svoje vlastné skúsenosti. Tu sa prejaví, že žiaci disponujú vlastnými nápadmi.

Trvanie: 40 až 60 minút

Materiál: Lístky na písanie, perá, lepiaca páska alebo špendlíky

(Literatúra: Deutsche Kinder- und Jugendstiftung (vyd.) (2009): Methodensammlung Schülerbeteiligung. Dresden, s.23, 31)

Skupinové interview

Krok 5: Vypracovanie školského vzdelávacieho programu (v spolupráci s rodičmi, žiakmi, učiteľmi)

Krok 6: Zbieranie nápadov na spoluprácu s mimoškolskými partnermi

Krok 7: Zbieranie nápadov na sformulovanie Eko-kódexu

Skupinové interview je metóda, pomocou ktorej možno odpovedať na otázku nielen individuálne, ale aj spoločne s ostatnými. Vytvoria sa skupiny po 4-5 účastníkov. Každá skupina dostane veľký hárok papiera, v strede ktorého je vyznačené pole. Vonkajší okraj okolo tohto poľa sa rovnomerne rozdelí na toľko častí, koľko je v skupine účastníkov. Najprv odpovie každý člen skupiny sám pre seba na otázky – napríklad „Ako možno presadiť participáciu žiakov?“, „Ako by mohla vyzeráť spolupráca s mimoškolským partnerom?“ alebo „Ktoré body by mali byť súčasťou nášho Eko-kódexu?“ (cca. 5 minút) a odpovede zapíše do jedného z vonkajších polí. Následne členovia skupiny prediskutujú svoje individuálne odpovede. Na záver sa dohodnú na troch najdôležitejších odpovediach a zapíšu ich do poľa v strede (cca. 30 minút). Tieto odpovede potom prezentujú v pléne (cca. 10 minút).

Trvanie: 45 minút

Materiál: veľký hárok papiera (podľa počtu skupín), perá (podľa počtu účastníkov).

(Literatúra: www.net-part.schule.rlp.de Stav k: 19.07.2010)

Túžobné želanie / cesta do budúcnosti

Krok 1: Motivácia kolégia

Krok 3: Zozbieranie nápadov a prianí na vytvorenie environmentálneho akčného plánu

Krok 5: Zozbieranie želaní na vytvorenie školského vzdelávacieho programu

Krok 6: Sformulovanie vízií na spoluprácu s mimoškolským partnerom

Krok 7: Zozbieranie nápadov na vypracovanie Eko-kódexu školy

Žiaci namaľujú alebo napíšu svoje nápady, vízie, priania a sny na veľké chodidlá, ktoré rozložia na podlahu ako „cestu do budúcnosti“. Túto metódu možno využiť v mnohých situáciách. Zachytáva nápady, priania, sny a vízie: 1. Učiteľ rozdá všetkým účastníkom veľké papiere, na ktorých sú nakreslené chodidlá (dajte pozor na rovnaký počet chodidiel pravej a ľavej nohy). 2. Žiaci dostanú zadanie, aby napísali, namaľovali alebo nakreslili svoje nápady, priania, sny a vízie týkajúce sa danej témy (napr. „Moja škola snov“, „Moja ekologická škola budúcnosti má...“, atď.). 3. Žiaci začnú s písaním alebo kreslením a keď sú hotoví, vytvoria zo svojich diel dlhú cestu do budúcnosti a vyhodnotia ich.

Trvanie: cca. 15 minút

Materiál: jedno veľké „chodidlo“ pre každého účastníka z formátu A3; dostatočné množstvo pasteliek alebo fixiek

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Stanovenie pravidiel / Prijatie rozhodnutí

Pripomienkový lístok

Krok 1: Vytýčenie pravidiel komunikácie a spolupráce v kolégiu

Krok 6: Vytýčenie pravidiel komunikácie a spolupráce s mimoškolským partnerom

Pomocou pripomienkových lístkov sa stanovujú pravidlá spoločnej práce v skupine. Tak skupina uzavrie zmluvu, ktorá je záväzná pre všetkých. Pripomienkové lístky možno napísať pred, počas aj po práci (ako pomôcka smerom do budúcnosti). Všetci členovia kolégia napíšu nápady, a návrhy týkajúce sa spoločnej spolupráce na kartičky (pozri metóda Brainwriting) a stanovia pritom hlavné body (napr. pravidlá rozhovorov a diskusií, dodržovanie termínov, poriadku v miestnosti kolégia, konfliktné správanie, atď.). Návrhy sa zozbierajú, vytriedia a vizualizujú. Okrem toho možno zozbierané kartičky prilepiť na dobre viditeľný nástenný plagát s nadpisom „Pripomienkový lístok – Na toto chceme myslieť pri našej spolupráci!“. Netreba tu však prejsť do klamných vízií, menej je niekedy viac. Mnoho vecí treba dohodnúť počas práce skupiny. Pripomienkové lístky by sme mali mať stále na zreteli a kontrolovať ich („Dodržali sme ich?“ - „Je potrebné zmeniť pravidlá?“ – „Sú pravidlá zbytočné?“ – „Potrebujeme ďalšie pravidlá?“).

Trvanie: cca. 15 minút

Materiál: plagát, kartičky alebo iné „pripomienkové lístky“

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Rozhodovanie podľa bodov

Krok 2: Dohodnutie sa na oblastiach, ktoré sa v rámci environmentálneho auditu spracujú prednostne

Krok 3: Stanovenie priorít pri vypracovaní environmentálneho akčného plánu

(všeobecne pri všetkých krokoch, keď viacero osôb musí prijať rýchle rozhodnutie)

Metóda rozhodovanie podľa bodov je postup hlasovania vhodný pre všetky situácie, v ktorých treba prijať rozhodnutie rýchlo a participatívne. Môže ísť pritom napríklad o rozhodovanie medzi rôznymi nápadi, návrhmi na riešenie a návrhmi tém. Návrhy sa zozbierajú vopred (napríklad s použitím metódy Brainwriting / Brainstorming) a napíšu sa na kartičky alebo heslovito priamo na hárok papiera a prehľadne sa usporiadajú. Všetci účastníci dostanú od moderátora nalepovacie body. Pri viacbodovom rozhodovaní by mala každá osoba dostať minimálne tri body, maximálne sa však počet bodov musí rovnať polovici všetkých návrhov na hlasovanie (napr. desať návrhov zodpovedá piatim nalepovacím bodom pre jedného účastníka). Pri jednobodovej otázke dostane každý účastník jeden bod, ktorý môže nalepiť k favorizovanému návrhu. Účastníci pridelujú svoje body na konkrétne formulovanú otázku (napr. „Ktoré témy sú pre mňa najdôležitejšie“). Účastníci môžu jednému návrhu pridať niekoľko bodov alebo aj všetky body. Keď všetci účastníci prideliť svoje body, body pridelené jednotlivým návrhom sa spočítajú a výsledok sa zaznamená. Nasleduje vyhodnotenie a diskusia.

Trvanie: 10 až 20 minút

Materiál: Nalepovacie body; body možno nakresliť aj pastelkami; jeden (alebo viacero) veľkých hárkov papiera

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Plagát ak-potom

Krok 1: Motivácia a rozdelenie úloh v kolégiu

Krok 3: Čo účastníci môžu a chcú urobiť pre projekt?

Táto metóda je vhodná na to, aby sa v prípravnom štádiu rozhodovania o výbere témy alebo projektu zistilo, čo môžu a chcú urobiť jednotliví účastníci pre daný projekt. Pre tento účel pripraví moderátor plagát na všetky témy a projekty, z ktorých si možno vyberať. V záhlaví bude nadpis: „Ak vyberiete tento projekt, potom...“ (alebo v súvislosti s krokom 1: „Ak sa zapojím do tohto kolégia, potom...“). Potom každý účastník dostane lístky papiera alebo kartičky, perá a moderátor vysvetlí postup. Moderátor položí maximálne štyri otázky, účastníci napíšu odpovede na kartičky a následne ich moderátor napíše na plagáty. Otázky musia byť sformulované jasne a jednoznačne, aby bolo možné odpovedať konkrétne. Príklady na otázky: „Čo urobím, ak sa zapojím do tohto kolégia?“, „Čo urobím pre náš zámer?“, „Čo sa na našej škole zmení?“, „Koľko času som ochotný venovať tomuto zámeru?“, atď. Treba dbať na to, aby podľa možností bola na jednej kartičke napísaná len jedna myšlienka. Keď sú účastníci hotoví, oboznámia ostatných účastníkov so svojou odpoveďou a pripnú ju na plagát vedľa príslušnej otázky. Potom sa skupina pokúsi rozhodnúť pre jednu tému alebo projekt. Stojí za zváženie, ktorý projekt by mal napríklad najväčší pozitívny alebo dlhodobý dopad, ktorý projekt má v skupine najväčšiu podporu, do ktorého projektu sa všetci chcú zapojiť najviac, v ktorom projekte je k dispozícii najviac kompetencií a ktoré veci majú najlepšie vyhliadky na úspech.

Trvanie: cca. 20 minút

Materiál: pripravený plagát na každý projekt / tému (veľký hárok papiera), lístky papiera alebo kartičky v dostatočnom množstve, lepiaca páska alebo špendlíky, fixka pre každého účastníka

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Sformulovanie a stanovenie cieľov/ Plánovanie postupu

Mindmapping (mapovanie myšlienok)

Krok 3: Sformulovanie cieľov a opatrení v environmentálnom akčnom pláne

Krok 5: Vypracovanie školského vzdelávacieho programu

Krok 6: Zozbieranie nápadov na spoluprácu s mimoškolským partnerom

Krok 7: Zozbieranie nápadov na vypracovanie Eko-kódexu

Predpokladom pre túto metódu je, aby kolégium už bolo rozhodnuté pre témy alebo projekty, na ktorých chce pracovať. Moderátor napíše názov témy alebo oblasti do stredu háрку papiera a zakrúžkuje ho. Účastníci pomenúvajú všetky predpoklady a akčné kroky, ktoré súvisia s úspešným spracovaním tejto témy alebo oblasti. Moderátor ich logicky pospája čiarami medzi sebou a s názvom projektu. Pomocou tejto vzniknutej myšlienkovvej mapy možno sformulovať ciele a opatrenia.

Trvanie: cca. 20 minút na jeden cieľ

Materiál: perá, veľký hárok papiera, nástenka

(Literatúra: Deutsche Kinder- und Jugendstiftung (Hrsg.) (2009): Methodensammlung Schülerbeteiligung. Dresden, s.33)

Metóda SMART

Krok 3: Sformulovanie a preskúmanie cieľov environmentálneho akčného plánu

Metóda SMART sa používa napríklad na stanovenie projektových cieľov. Pomocou tejto metódy sa ciele sformulujú tak, aby boli špecifické, merateľné, atraktívne, reálne a termínovaný (časovo dosiahnuteľné). Ciele sformulované pomocou metódy SMART (angl. bystrý, múdry) sú ukazovateľom kvality a pomáhajú pri kontrole dosiahnutia cieľa (pri evaluácii). Skupina zúčastnených spoločne preskúma dosiahnutie cieľa na základe nasledujúcich kritérií:

Špecifický: Je cieľ konkrétny a jednoznačný?

Merateľný: Je možné skontrolovať, či bol cieľ dosiahnutý?

Atraktívny: Je cieľ pre všetkých zúčastnených hodný námahy?

Reálny: Je cieľ skutočne dosiahnuteľný?

Termínovaný: Možno cieľ dosiahnuť v predpokladanom termíne?

Zámerné je SMART, keď zodpovedá vyššie uvedeným kritériám a podľa toho by mal byť sformulovaný.

Trvanie: 30 až 60 minút

Materiál: papiera a perá

(Literatúra: Unger, H. et al (2008): Partizipative Qualitätsentwicklung in der Praxis: Die "ZiWi-Methode": Ziele definieren, Wirkungswege skizzieren. Info_Dienst für Gesundheitsförderung, 8(2), s. 11-12.)

Unger, H. et al (2008): SMART-Kriterien zur Bestimmung von Zielen. Online na internete:

www.partizipative-qualitaetsentwicklung.de (Stav k 09.08.10)

Naša cesta

Krok 3: Zostavenie environmentálneho akčného plánu

Táto metóda je vhodná na stručné načrtnutie akčnej stratégie na realizáciu určitého projektu. Moderátor pripraví veľkú nástenku. V hornej časti je napísaný cieľ projektu. Pod ním sú zdola nahor pripnuté „stopy“, ktoré symbolizujú cestu. Príklady na témy: „Ako by sme mohli dosiahnuť vyššiu mieru spolurozhodovania?“, „Čo môžeme urobiť, aby bola naša škola ekologickejšia?“, atď. Kolégium sa rozdelí na menšie skupiny po 3-4 osoby. Tímy dostanú zadanie, aby hľadali návrhy na riešenie a heslovite ich napísali na kartičky. „Odborníčky a odborníci“ majú na to cca. 30 minút. Potom sa všetky malé skupiny spoja a prezentujú svoje návrhy na riešenie. Kartičky pripevnia na malú nástenku vedľa veľkej nástenky so stopami. Podobné návrhy spoja do jedného a potom ich roztriedia podľa tém. V ďalšom kroku obráti skupina svoju pozornosť na veľkú nástenku „Naša cesta“. Ako by sme mohli spojiť jednotlivé návrhy do jednej cesty a zostaviť jednu konkrétnu akčnú stratégiu na dosiahnutie cieľa? Odporúča sa zapísať návrhy na riešenie nanovo na „stopy“ a zároveň urobiť menšie korektúry. Ak sa tak ešte nestalo, jednotlivé kroky sa na záver zoradia podľa účelného, väčšinou časového sledu ("Čo urobíme najskôr?" - "Čo bude nasledovať?", atď.). Takto vzniknutá akčná stratégia „Naša cesta“ je východiskovým bodom pre konkrétne plánovania: „Čo je potrebné urobiť na dosiahnutie prvého kroku?“ – „Kto bude za čo zodpovedný?“, „Kto by nás mohol podporovať?“, atď.

Trvanie: cca. 2 hodiny

Materiál: veľká nástenka, "stopy" (ľavého a pravého chodidla), materiál na moderovanie (kartičky, špendlíky, fixky)

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Plánovacie stretnutie

Krok 3: Zostavenie environmentálneho akčného plánu

Táto metóda sa hodí na to, aby ste so žiakmi zozbierali vlastné nápady k už vybranému projektu a rozpracovali prvé realizačné kroky. Plánovacie stretnutie je štruktúrou veľmi podobná kľúčovým fázam dielne budúcnosti (fáza kritiky, fáza fantázie a fáza realizácie), je však bez kreatívnych a skupinovo-dynamických prvkov. Pri plánovacom stretnutí sa zameriava na výsledok a plánovanie realizácie. V prípravnej fáze je potrebné vysvetliť, či projekt v zásade možno uskutočniť. Plánovacie stretnutie so žiakmi má zmysel až vtedy, keď je zámer chcený a realizovateľný. V predstihu by sa mal vypracovať koncept plánovacieho stretnutia, sformulovať a vizualizovať základné otázky týkajúce sa jednotlivých pracovných krokov, prípadne pripraviť materiál a nástenky. Po fáze kritiky a fantázie sa v rámci fázy realizácie zostavuje plán činností (napr. Kto čo robí a dokedy?). Na záver treba dohodnúť termín budúceho stretnutia.

Trvanie: 2 až 3 hodiny

Materiál: veľké hárky papiera, dve nástenky, špendlíky, kartičky, lepiaca páska, perá

(Literatúra: www.kinderpolitik.de Stav k 19.07.2010)

Relaxačné hry / Cvičenia na rozvíjanie kreativity

Psychicko-fyzické cvičenie

Cieľom tohto cvičenia je psychická a fyzická aktivácia prostredníctvom telesných cvičení, ako aj aktivácia ľavej a pravej hemisféry. Účastníci stoja v kruhu a mali by mať okolo seba dostatok miesta. Moderátor dá pokyn: Dotknite sa ľavou rukou pravého ucha a zároveň sa dotnite druhou rukou nosa – potom sa s oboma rukami prekríženými dotknite kolien – teraz opačne, – čiže pravou rukou sa dotknite ľavého ucha a ľavou rukou sa dotknite nosa, takto ďalej a pokračujte v cvičení s tým, že ruky neustále obmieňate.

Týmito krížiacimi pohybmi sa aktivuje pravá aj ľavá mozgová hemisféra a vaše výkony sa spoja.

Trvanie: 5 až 10 minút

Materiál: žiadny

(Literatúra: Albers, O./Broux, A. (1999): Zukunftswerkstatt und Szenariotechnik. Ein Methodenbuch für Schule und Hochschule. Weinheim/Basel, Beltz Verlag, s.108)

Rozuzľovanie uzla

Cieľom tohto cvičenia je uvoľniť účastníkov a spoločne riešiť problém. Účastníci vytvoria kruh, všetci predpažia ruky. Na povel urobia všetci so zažmúrenými očami jeden - dva kroky smerom do stredu kruhu a hneď chytiť niečiu ruku. Treba dávať pozor, aby jednej osobe nechytli obe ruky. Vzniknutý uzol treba rozuzliť bez toho, aby účastníci ruky jednoducho pustili. Cvičenie skončí, keď všetci účastníci opäť stoja v kruhu. Cvičenie by sa malo uskutočniť s 12-15 účastníkmi.

Trvanie: cca. 5 až 10 minút

Materiál: dostatočne veľká miestnosť

(Literatúra: Albers, O./Broux, A. (1999): Zukunftswerkstatt und Szenariotechnik. Ein Methodenbuch für Schule und Hochschule. Weinheim/Basel, Beltz Verlag s.117)

Cesta fantáziou

Cieľom cesty fantáziou je podpora predstavivosti a odpútanie sa od reality. Cesta fantáziou môže byť napríklad ladená podobne ako fáza fantázie v Dielni budúcnosti. Účastníci sa pohodlne usadia alebo si ľahnú, zavrú oči a vo svojich predstavách sa vyberú na cestu, na ktorej ich bude sprevádzať moderátor. Táto cesta sa môže ale nemusí riadiť nejakou témou. Ak sa má cesta do budúcnosti viazať k nejakej téme, môže viesť napríklad na do budúcnosti alebo na inú planétu. Účastníci sa dostanú do situácie, z ktorej majú odvíjať svoje nápady.

Trvanie: 10 až 15 minút

Materiál: Hudba na podfarbenie, text Cesta fantáziou

(Literatúra: Dauscher, U. (2006 [3]): Moderationsmethode und Zukunftswerkstatt. Augsburg, ZIEL Verlag, s. 162 f. ISBN 978-3-937210-52-0)

Spoločný príbeh

Cieľom je podpora predstavivosti a odpútanie sa od reality. Spoločný príbeh môže byť napríklad ladený podobne ako fáza fantázie v Dielni budúcnosti. Pri spoločnom príbehu účastníci stoja alebo sedia v kruhu. Spoločne rozprávajú príbeh plný fantázie z budúcej reality, pričom jeden za druhým dopĺňajú do príbehu jednu vetu za druhou. Tému príbehu si môžu vybrať sami, ale môže súvisieť aj priamo s témou workshopu.

Trvanie: cca. 5 až 10 minút

Materiál: žiadny

(Literatúra: Dauscher, U. (2006 [3]): Moderationsmethode und Zukunftswerkstatt. Augsburg, ZIEL Verlag, s. 162 f. ISBN 978-3-937210-52-0)

4.2 Štruktúry a vzdelávacie aranžmány na podporu participácie

Nižšie uvedené štruktúry a vzdelávacie aranžmány na podporu participácie žiakov sú časovo rozsiahlejšie, resp. vo vyššej miere zasahujú do štruktúry vyučovania a školského života. Tak možno napríklad uskutočniť Dielňu budúcnosti alebo Dielňu My cez projektový deň alebo cez projektový týždeň. Samozrejme možno vybrať a využiť len jednotlivé prvky. Podstatným aspektom service learningu je napríklad to, že tento vzdelávacie aranžmán je spojený s vyučovaním a podobne ako pri etablovaní udržateľnej študentskej firmy alebo žiackeho parlamentu, hlavným predpokladom sú určité prvky vo vyučovaní a školskom živote.

V opise metód sa na začiatku poukazuje na to, pri ktorých zo siedmich krokov a s akým cieľom možno metódu použiť.

Dielňa budúcnosti

Krok 3: Vypracovaní environmentálneho akčného plánu

Krok 5: Vypracovanie školského vzdelávacieho programu

Krok 6: Zozbieranie nápadov na spoluprácu s mimoškolským partnerom

Krok 7: Rozvíjanie nápadov na Eko-kódex

V dielni budúcnosti sa za účasti a aktívnej participácie všetkých účastníkov rozvíjajú kreatívne myšlienky a pomocou nich sa riešia problémy. Všetci účastníci dielne sú expertmi v danej oblasti.

Pri konkrétnej otázke, špecifickom probléme alebo plánovanej úlohe samostatne aj spoločne, na základe svojich znalostí, predstáv a myšlienok, rozvíjajú vízie a ciele, plánujú projekty a zámery a následne ich aktívne uvádzajú do praxe. Týmto spôsobom sa napríklad žiaci môžu stať aktívnymi spolutvorcami školy, školského života a vyučovania. Vyučujúci pritom preberá úlohu poradcu a moderátora. Postupuje sa na základe trojfázovej štruktúry (fáza kritiky, fantázie a realizácie) a na základe pravidiel a metód na podporu fantázie.

Trvanie: 1 až 3 dni (projektové dni alebo projektový týždeň), po jednej vyučovacej hodine alebo so zapojením ďalších predmetov. Dôležité: Jednotlivé tri fázy by mali prebehnúť bez prerušenia.

Materiál: flipchartové hárky papiera, stojace panely alebo nástenky, fixky, lepiaca páska, papiere formátu A4

(Literatúra: Albers, O./Broux, A. (1999): Zukunftswerkstatt und Szenariotechnik. Ein Methodenbuch für Schule und Hochschule. Weinheim/Basel, Beltz Verlag)

Viac informácií a podrobnejší návod k Dielni budúcnosti nájdete v elektronickej príručke.

Dielňa My - pre deti, ktoré chcú premýšľať o svojich silných stránkach

Krok 1: Rozdelenie úloh a rolí v kolégiu

Krok 3: Vypracovanie environmentálneho akčného plánu

Krok 6: Zozbieranie nápadov na spoluprácu s mimoškolským partnerom

Metóda Dielňa My umožňuje úspešne realizovať projekty na základe individuálnych schopností a potrieb každého jedného žiaka. Základným princípom je ocenenie a uznanie jednotlivca. Bez schopnosti oceniť iných a tým aj vlastnú osobu, sa participácia nemôže podariť. Dielňa My je participatívna metóda, ktorá je založená na hľadaní silných stránok a pozitívnych aspektov, schopností a zručností jednotlivých účastníkov tak, aby priniesli úžitok a úspešný projekt.

Dielňa sa skladá zo štyroch fáz:

1. Discovery (objavovanie)
2. Dream (rozdvíjanie vízií a snov)
3. Design (navrhnutie a plánovanie)
4. Destiny (realizácia a uskutočnenie)

Trvanie: 4 fázy po jednej hodine rozdeliť v danom poradí na niekoľko dní

Materiál: hárky pre tlač nájdete v .pdf príručke od Hartmut Wedekind „Die Wir-Werkstatt – eine gute Methode für die Projektarbeit

(Literatúra: Deutsches Kinderhilfswerk e.V. (Vyd.) (2007): Wir-Werkstatt. Berlin, s.2ff)

Metodické pokyny k dielni MY nájdete v elektronickej príručke.

Žiacky parlament

Žiacky parlament je inštitucionalizovaná reprezentatívno-demokratická forma spoločného rozhodovania a súčinnosti pri plánovaní a realizácii školského života a vyučovania. Žiakom ponúka štruktúru, kedy s podporou a v spolupráci s učiteľmi, vedením školy a rodičmi spoločne utvárajú školský život a preberajú zodpovednosť.

Jadro žiackeho parlamentu tvoria pravidelné, spravidla mesačné zasadnutia parlamentu, na ktorých zvolení zástupcovia žiakov zo všetkých tried diskutujú o témach a prijímajú k nim uznesenia. Priebeh je založený na pevne stanovenej schéme, ktorá sa riadi podľa obvyklej štruktúry programu zasadnutí podobných grémií. Jeden zo žiakov je predsedom, ktorý zasadnutie pripravuje a vedie. Pred zasadnutím mu môžu podať členovia parlamentu body na prerokovanie, ktoré si prinesú napríklad zo svojej triedy. Na zasadnutí postupne prediskutujú jednotlivé body programu a spoločne sa uznesú, čo treba urobiť. O výsledkoch zasadnutia sa spíše zápisnica a školská komunita je o nich informovaná rôznymi spôsobmi. Napríklad zástupcovia žiakov prinesú tieto výsledky do svojich tried. Je tu tiež možnosť preniesť na žiacky parlament projektové formy práce. Takým spôsobom sa môžu etablovať napríklad pracovné skupiny so špecifickými úlohami (napr. kolégium Zelené školy), môžu sa naštartovať časovo obmedzené žiacke iniciatívy alebo podporiť prebiehajúce aktivity týkajúce sa vzdelávania v pracovných skupinách, plánovania a realizácie rôznych zámerov.

(Literatúra: Diemer, T.: Das Schülerparlament – ein Modell der Erweiterung innerschulischer Partizipation. In: Eikel, A./ de Haan, G. (Hrsg.) (2007): Demokratische Partizipation in der Schule ermöglichen, fördern, umsetzen. Schwalbach/ Ts., S. 93 f.

Service Learning

V projektoch service learningu vykonávajú žiaci určitú službu v prospech verejného blaha, vytvárajú si obsah vyučovania, aplikujú ho a nadobúdajú rôzne kompetencie.

Žiaci sa učia prostredníctvom aktívnej účasti na skutočne existujúcich úlohách a na riešení problémov vo svojej komunite. Príklady sú nasledovné:

- Žiaci vyvíjajú mentorský program pre deti migrantov a učia sa o migrácii a navzájom sa podporujú v čítaní.
- Žiaci si upravia starý letohrádok v záhrade na kaviareň a pritom vypracujú teoretické a metodické podklady pre stavebné úpravy, vrátane umeleckohistorických konceptov.
- Žiaci skúmajú množenie rias v jazere mestskej ZOO a zaoberajú sa ekologickými a prírodovednými konceptmi a metódami.

Podstatné je, aby bolo školské učenie organizované zásadne inak. Projekty nie sú extra mimoškolskou činnosťou, ale samotným vyučovaním. V týchto projektoch si žiaci rozvíjajú odborné, metodické a sociálne kompetencie. Získajú možnosť aplikovať poznatky, ktoré získali v škole, na autentické problémové kontexty. Prostredníctvom spolupráce s najrôznejšími skupinami obyvateľstva v komunite dochádza k sociálnemu vzdelávaniu a komunikácii.

Fázy service learningu sú nasledovné:

- Prieskum: Žiaci robia prieskum vo svojom okolí a identifikujú dôležité výzvy a problémy.
- Riešenie problémov v tímoch a s partnermi komunity: Žiaci rozvíjajú nápady na riešenie problému a pritom úzko spolupracujú s príslušnými organizáciami.
- Projektový manažment: Na realizáciu projektu žiaci využívajú profesionálne nástroje projektového manažmentu.
- Využitie vedomostí v konkrétnom kontexte: Na vyučovaní žiaci získajú znalosti a zručnosti, ktoré sú nevyhnutné na realizáciu projektu a využívajú ich v konkrétnych situáciách.
- Reflexia vzdelávacích procesov: Na vyučovaní súbežne prebieha reflexia skúseností a vzdelávacích procesov / stretnutia k spätnej väzbe.

V takýchto projektoch nadobudnú žiaci schopnosť spoločného zodpovedného a demokratického vytvárania našej spoločnosti, tzn. naučia sa:

- Všímať si potreby iných ľudí,
- Vstúpiť do diania pomocou naučených vedomostí a vlastných schopností,
- Pracovať v tímoch pre iných ľudí a rozvíjať si schopnosti poznaním vlastných silných a slabých stránok.

Zdroj:

Sliwka, A./ Frank, S. (2003): Service Learning – Was ist das?

Online verfügbar unter: www.blk-demokratie.de, Demokratie-Baustein „Service Learning“ BLK-Programm „Demokratie lernen & leben“ (Stand 25.07.2003)

Ďalšie informácie k Service Learningu: www.servicelearning.de

Udržateľné študentské firmy

V udržateľných študentských firmách ponúkajú žiaci tovary a služby na reálnom trhu. Trvalo sa organizujú v podnikových štruktúrach, aby sa naučili úspešne hospodáriť. Do svojej činnosti vkladajú vždy aj sociálne a ekologické nápady, aby mohli svoju firmu viesť udržateľne a s ohľadom na budúcnosť. Pracovníci sa teda učia úspešne hospodáriť za sociálnej a ekologickej zodpovednosti.

Pri vytváraní podnikovo-hospodárskych štruktúr zohráva dôležitú úlohu vypracovanie podnikateľského zámeru. Pri jeho vypracovaní sa uvažuje a rozhoduje o obchodnom nápade, analýze trhu, marketingových konceptoch, organizačnej a personálnej štruktúre, kapitálovom a finančnom plánovaní ako aj o právnej forme a nakoniec sa to všetko uskutoční.

Základným metodickým princípom pri práci v študentských firmách je učenie zamerané na konanie. Stále dochádza k situáciám, ktoré sú pre žiakov a učiteľský zbor nové a vyžadujú si nejaké riešenie. Toto autentické učenie ako aj hospodárenie na reálnom trhu má na žiakov silne motivujúci vplyv. Postupne sa pripravujú na aktívne zapojenie sa do skutočnej firmy a tak zlepšujú svoje schopnosti robiť rozhodnutia v tíme, preberať zodpovednosť, atď. Uvažujú aj o etickom rozmere hospodárenia. Okrem toho si rozvíjajú podnikateľského ducha, pohotovosť a samostatnosť ako svoju osobnú pracovnú perspektívu.

Študentské firmy spolupracujú s regionálnymi spoločnosťami. Podľa možností majú ako partnera miestny podnik z rovnakého odvetvia, ktorý im pomáha pri prekonávaní problémov. Sú v kontakte s miestnymi obchodnými združeniami a organizáciami, aby žiaci dobre spoznali lokálne podmienky.

Udržateľné študentské firmy majú pri svojej hospodárskej činnosti vždy na zreteli sociálne a ekologické dôsledky. Produkty a výrobné procesy alebo služby od začiatku plánujú takým spôsobom, aby sa vyhli negatívnym dôsledkom, alebo aby dokonca pôsobili pozitívne. Existujú aj študentské firmy, ktoré sa aktívne zapájajú do globálnych projektov. Udržateľné študentské firmy vykonávajú každoročne zjednodušený audit udržateľnosti. V jednej oblasti urobia analýzu skutočného stavu, navrhnu ciele a stratégie na zlepšenie, aby tieto ciele dosiahli. Následne tieto opatrenia implementujú a zdokumentujú. Takto sa učia rozmyšľať prepojene v trojuholníku hospodárstvo, životné prostredie a sociálny aspekt.

Na konci školského roka dostanú zamestnanci študentskej firmy na požiadanie pracovný posudok ako oficiálnu prílohu ku školskému záverečnému vysvedčeniu. Tento posudok už pomohol mnohým študentom pri hľadaní učňovského alebo pracovného miesta.

Príklady udržateľných študentských firiem:

- Školské bistro ponúka zdravé raňajky
- Opravovňa bicyklov sa stará o vašu bezpečnú mobilitu
- Cestovná kancelária organizuje ekologické triedne výlety

Viac informácií k udržateľným študentským firmám: www.nasch21.de

Zdroj:

Transfer-21 (Hrsg) (o.J.): Herzlich Willkommen in der Schule. Was erwartet mich in der Schule? Tipps, Tricks und Kniffe. Berlin, S. 23f.

Dostupné na stiahnutie:

www.institutfutur.de/transfer-21/daten/materialien/T21_ganztag2.pdf
(Stav k 12.07.2010)

5. Literatúra a odkazy

Literatúra

Behörde für Bildung und Sport (vyd.) (2006): Orientierungsrahmen Qualitätsentwicklung an Hamburger Schulen. Hamburg.

K dispozícií online na:

www.hamburger-bildungsserver.de/schulentwicklung/schulqualitaet/orientierungsrahmen.pdf (Stav k 12.07.2010)

Behörde für Bildung und Sport (vyd.) (2005): Hamburger Beiträge zu BLK-Programmen, Heft 9. Hamburg.

Behörde für Schule, Jugend und Berufsbildung/Amt für Schule (vyd.) (1996): Vom Denken zum Handeln. Wegweiser zu einer umweltverträglichen Schule. Hamburg.

BMU (Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und Reaktorsicherheit) (vyd.) (o.J.): Konferenz der Vereinten Nationen für Umwelt und Entwicklung im Juni 1992 in Rio de Janeiro - Dokumente – Agenda 21. Bonn.

Bormann et al (vyd.) (2001): Audit an Schulen – leicht gemacht. Hamburg, Reinhold Krämer Verlag.

Deutsche Kinder- und Jugendstiftung (vyd.) (2008): Methodensammlung Schülerbeteiligung. Dresden.

K dispozícií online na:

www.dkjs.de/uploads/tx_spdkjpublications/Methodenmappe_Demokratie_Anfang_Auflage_4.pdf (Stav k 12.07.2010)

DGU (Deutsche Gesellschaft für Umwelterziehung e.V.) (vyd.) (2010): Umweltschule in Europa/Internationale Agenda 21-Schule. Mantelbogen Auszeichnungsprogramm. Schwerin.

K dispozícií online na:

www.umwelterziehung.de/download/umweltschule/Ausschreibungen/USE_INA-Mantelbogen.pdf (Stav k 12.07.2010)

Niedersächsisches Kultusministerium (vyd.) (2006): Der Orientierungsrahmen Schulqualität in Niedersachsen. Hannover.

K dispozícií online na: www.mk.niedersachsen.de (Stav k 12.07.2010)

Programm Transfer-21 (vyd.) (o.J.): Zukunft gestalten lernen durch Bildung für nachhaltige Entwicklung. Didaktischer Leitfaden zur Veränderung der Unterrichts im Primarbereich. Berlin.

K dispozícií online na: www.transfer-21.de/daten/grundschule/Didaktik_Leifaden.pdf

(Stav k 12.07.2010)

Programm Transfer-21 (Hrsg.) (o.J.): Herzlich willkommen in der Schule. Was erwartet mich in der Schule? Tipps, Tricks und Kniffe. Berlin.

K dispozícií online na:

www.institutfutur.de/transfer-21/daten/Materialien/T21_ganztag2.pdf (Stav k 12.07.2010)

Programm Demokratie lernen und Leben (Rheinland Pfalz):

K dispozícií online na: www.demokratielernenundleben.rlp.de (Stav k 12.07.2010)

Odkazy

www.eco-schools.org

www.fee-international.org

www.umwelterziehung.de

www.zelenaskola.sk

www.transfer-21.de

www.bne-portal.de

www.blk-demokratie.de

www.partizipation.at

www.demokratielernenundleben.rlp.de

www.kinderpolitik.de/methodendatenbank/uebersicht.php

www.alexander-von-humboldt-gymnasium.hamburg.de

www.ev-schule-zentrum.de

www.zelenaskola.sk/pre-skoly/metodicke-materialy/participacia

www.intenda.sk/node/82

www.iuventa.sk/sk/Publikacie/Metodicke-materialy/Participacia.alej

www.uspesnaskola.sk/

www.dobraskola.com/

www.modernyucitel.sk/

www.codetipotrebuju.sk